

Stavangeren

Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger

Nr. 1 2009 – 19. årgang

I redaksjonen: Vigdis Hovda, Axel H. Leversen, Kjell Petter Løhre og Hans E. Næss.

Leder	3
Av Hans E. Næss	
Årsmøtereferat	4
Stavanger – og staven	6
Av Finn Bringsjord	
Gjemt – men ikke glemt	18
Av Erling S. Kielland	
Stavanger-navnet kommer av formen på fjorden	23
Av Reidar Frafjord	
Steglebakken	29
Av Hans E. Næss	

Medlemskap tegnes ved innbetaling av kr. 300,- for enkeltmedlemmer og kr. 450,- for familiemedlemmer. Institusjonsmedlemskap kr. 200,- Beløpet innbetales til konto 3201.25.37300.

Adresse: Postboks 351, 4001 Stavanger. www.byhistoriskforening.org
Org.Nr. 984 289 669

ISSN 0806 - 184X

Program for Byhistorisk forening 2009

www.bychistoriskforening.org

Onsdag 18. februar kl. 19.00

Årsmøte på AMS (kun for medlemmer)

Etter den formelle årsmøtedelen vil Johs. Ringås kåsere om
Jens Zetlitz og syngre hans sanger.

Onsdag 25. mars

Foredrag av Thomas Chr. Wyller med tittel:

«Motstandskampen på Grini»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19.00

Onsdag 29. april

Foredrag av Geir Atle Ersland med tittel:

«Kampen om å vera eldst – byalder som status- og identitetsmarkør»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19.00

Onsdag 27. mai

Byseilas med Flemming Krøger som guide

«Helleristningene på Åmøy»

Avreise Vågen i Stavanger. Kl. 19.00

Onsdag 26. august

Byvandring med Eirik Stople/Bodil Wold Johnsen som guide

«Lagård gravlund»

Sted: Lagård gravlund ved kapellet. Kl. 19.00

Onsdag 23. september

Foredrag av Sven Egil Omdal med tittel:

«Solveig Bergslien –

stavangerkvinnen som lurte Gestapo»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19.00

Onsdag 28. oktober

Foredrag av Ove Magnus Bore med tittel:

«Låvebygningen på Holme-Egenes. Historie, restaurering og fremtidig bruk»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19.00

Onsdag 25. november

Foredrag av Gunnar M. Roalkvam med tittel:

«Stavanger i 1960-årene – stagnasjon eller framgang?»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19.00

Lederens spalte

Kontinuitet og fornyelse

Byhistorisk forening avholdt 18. februar sitt årsmøte. Årsberetning og referat er tatt med i dette første nummeret av Stavangeren i 2009. Det har vært enkelte utskiftninger blant styremedlemmer. Valgkomiteens medlemmer er alle nye. Jeg benytter anledningen til å takke avtroppende tillitsmenn og samtidig på egne og styrets vegne foreningens medlemmer for tillit i året som kommer. Årsberetningen viser at foreningen har et omfattende og bredt aktivitetsnivå. Programmet for åpne foredrag og byvandring for 2008 og 2009 tilkjennegir denne bredden. Disse programmene er uttrykk for - på samme måte som styresammensetningen - at Byhistorisk forening ikke er en innadventd organisasjon for faghistorikere, men søker å samle interesse og oppmerksomhet fra byens og regionens brede historieinteresserte allmenhet.

Et av de viktigste formidlingsverktøyene våre er nettstedet. Vi håper det kan bli et hovedresultat av det neste års arbeid å få nettstedet modernisert og utvidet. Vi håper også å komme godt i gang med forberedelsen til foreningens 20-årsjubileum i 2011. En av prosjektavsetningene på budsjettet er en lenge påtenkt bok med et utvalg av artikler fra Stavangeren. Medlemsheftet har i årene siden 1991 inneholdt et vell av spennende og vel-skrevne artikler. Mange av disse fortjener å bli innlemmet i en antologi, altså en bok med artikler, fordi en del av artiklene har varig verdi som oppslagslitteratur og som fortellinger om viktige utviklingstrekk ved byens og regionens historie.

Styret vil også ta opp igjen arbeidet med Stavanger-kartet, et kart med plassering av viktige steder og institusjoner i byen vår med tilknyttet historikk på nettstedet. Vi tror at en slik visuell Stavanger-historie vil kunne bli et av de viktigste stedene for fremhenting av kunnskap i vår by og at det vil bli til stor nytte også for formidlingen til nye generasjoner i alle skoler i regionen, ikke bare fordi det vil være mettet med informasjon, men også fordi det vil være et pedagogisk hjelpemiddel i seg selv og fordi det kan slås opp på pc og stor-skjerm overalt i og utenfor undervisningslokaler.

Styret tar mål av seg til å fortsette det gode samarbeide både med Stavanger kommune og med en rekke kulturinstitusjoner i årene som kommer slik at en kan gjensidig styrke hverandres arbeid med kulturhistoriske prosjekter og ulike aktiviteter som øker kunnskapen og forståelsen for Stavangers og Stavanger-regionens særpreg vårt tradisjonsrike og dynamiske vekst- og utviklingspotensiale innenfor kultur og næringsliv.

Hans Eyvind Næss

21.2. 2009

PROTOKOLL FOR ÅRSMØTET I BYHISTORISK FORENING STAVANGER

Avholdt onsdag 18. februar 2009 på AmS

Foreningens leder, Hans Eyvind Næss, ønsket de fremmøtte, i alt 48 stk., velkommen med spørsmål om forsamlingen kunne godkjenne den tilsendte innkalling. Det var ingen kommentarer fra salen, og innkallingen ble dermed godkjent. Næss bemerket at han var veldig godt fornøyd med arbeidet styret hadde utført i løpet av 2008, og at han hadde ledet et særdeles velorganisert og selvgående styre. Han understreket også viktigheten av foreningens samarbeid med Fellesrådet for byhistoriearbeid, hvor Næss er valgt som leder. Et slikt samspill kan bidra til utveksling av ideer til prosjekter, og også føre til at en vil stå sterkere overfor de bevilgende myndigheter.

Møtet ble deretter satt og sakene behandlet slik:

Dagsorden ble presentert og godkjent.

1. Konstituering

Til møteleder ble valgt: *Hans Eyvind Næss*

Til referent ble valgt: *Bodil Wold Johnsen*

Til signering av protokoll ble valgt: *Elsa Grimnes og Karin Noer*

2. Behandling av styrets beretning for 2008

Hans Eyvind Næss, leder, gikk gjennom beretningen.

Vedtak: Beretningen for 2008 tas til etterretning

3. Behandling av regnskap for 2008

Harald Sig. Pedersen, nestleder og kasserer, gikk gjennom ferdig revidert regnskap for 2008.

Vedtak: Regnskap 2008 godkjennes.

4. Forslag til kontingentsats for 2009

Styrets innstilling til kontingenter for 2009 er at satsene fra 2009 videreføres; kr 300 for enkeltmedlemmer og kr 450 for familiemedlemskap.

Vedtak: Kontingentsatser for 2009 vedtas med kr 300,- for enkeltmedlemskap, kr 450,- for familiemedlemskap og kr 200 for institusjonsmedlemskap.

5. Presentasjon av budsjettet for 2009

Harald Sig. Pedersen presenterte styrets forslag til budsjett.

Vedtak: Styrets forslag til budsjett godkjennes.

6. Valg

Valgkomiteen har bestått av:

Sven Egil Omdal (leder), Berit M. Grande og Kirsti M. Lærdal.

Valgkomiteens forslag for 2009:

Styre (velges for 2 år):

Hans Eyvind Næss	-gjenvallt
Harald Sig. Pedersen	-gjenvallt
Kirsti Lærdal	-(ny) valgt for 2 år
Elsa Grimnes	-gjenvallt
Finn Bringsjord	-(ny) valgt for 1 år
Bodil Wold Johnsen	-Ikke på valg
Karin Noer	-Ikke på valg

Varamedlemmer (åremål):

Eldbjørg Vaage	-Valgt for 1 år
Petter Løhre	-gjenvallt

Valgstyre (åremål):

Valgkomiteens medlemmer Sven Egil Omdal og Berit M. Grande ønsket ikke gjenvall.

Vigdis Hovda styrets innstilling: valgt
Henry Bjørkelund styrets innstilling: valgt
Reidar Frafjord styrets innstilling: valgt

Revisor (åremål):

Hallvard Ween styrets innstilling:
gjenvelges

Møteleder spurte om det var innvendinger mot en samlet votering. Ingen hadde innvendinger. De fremsatte forslag ble deretter tiltrådt ved akklamasjon. Styret konstituerer seg selv.

Styrets sammensetning for 2009 er som følger:

Hans Eyvind Næss -ikke på valg
Harald Sig. Pedersen -ikke på valg
Kirsti Lærdal -ikke på valg
Elsa Grimnes -ikke på valg
Finn Bringsjord Valgt for 1 år

Bodil Wold Johnsen Valgt for 1 år
Karin Noer Valgt for 1 år

Varamedlemmer:

Eldbjørg Vaage Valgt for 1 år
Petter Løhre Valgt for 1 år

Valgkomité for 2009

(åremål)

Vigdis Hovda
Valgt for 1 år
Henry Bjørkelund Valgt for 1 år
Reidar Frafjord Valgt for 1 år

Vedtak: Styrets forslag til valgkomité ble enstemmig vedtatt.

Styret takker Henry Bjørkelund og Jan Ferdinandsen for god innsats og godt samarbeid gjennom flere år.

Stavanger 23.02.2008

Stavanger – og staven

Av Finn Bringsjord

I 1976 skrev jeg studien «Noen synspunkter på Stavangers historie fram til år 1300». Der fremmet og argumenterte jeg for den hypotesen at Stavanger ble by fordi Østervåg var «fastlandstedet» for kongsgården Husebø på Hundvåg. Følgelig var byen vokst fram i aksen Østervåg / Bekken / Vatnet.

Hoveddelen av studien ble i 1978 publisert av Pedagogisk senter, Stavanger, og er tilgjengelig i «Stavangersamlingen» på Stavanger bibliotek. Ettersom utgivelsen primært var innrettet mot det behovet lærerne i grunnskolen hadde for bakgrunnsstoff om byen vår, valgte vi å ta ut det mer filologiske avsnittet som omhandlet «Stavanger-navnet».

Vi går nå inn i en tid hvor Stavangers historie skal skrives på nytt. Det gir anledning til igjen å stille det gamle spørsmålet:

Hva var det Stavanger-navnet opprinnelig siktet til?

Staf i norrøn språkbruk

Forleddet i Stafanger er norr. «Stafr», stav eller stolpe, stakk. I Homiliebokas «Stavkirkjepreika» står det: «De fire hjørnestevene i kirken er merke på de fire evangeliene, fordi lærdommen i dem er de sterkeste støttene for all kristendom». Note ¹⁾

Sitatet viser at stafr brukes om de største stakkene, de bærende elementene i Stavkirkene.

I overført betydning er også staf brukt som betegnelse på bauta- og runesteiner, såkalte «stavsteiner». Den benevnelsen er også mye brukt om grensesteiner og sjømerker. Den kongelige historiograf Tormod Torfæus på Karmøy skriver i sin Norges historie fra 1711 at: «Byen Stavanger har fått sitt navn av et nærliggende skjær som heter Staf. ²⁾

Hans «venn», amtmann de Fine, utdypet dette: Byen skal ha fått sitt navn av en «liden rund steen» som ligger ute i sjøen i Østervåg. Den kalles Stav, som betyr «støe», hvor båter eller små fartøyer kan støyes. ³⁾

Klokke Hans Smidt omtaler også skjæret i Østervåg og skriver at det omtales i «almindelig Stavanger». ⁴⁾

På U. F. Aagaard's Stavanger-kart fra 1726 har dette skjæret fått navnet «Stavanger Steen». ⁵⁾

Det er denne «steen» som har gitt navn til Steinkarene og Steinkarbrygga i Østervåg. Nå er det imidlertid liten grunn til å feste lit til at en slik «stabsto» eller grensestein skal ha gitt navn til Stavanger. Alle-rede Hans Smidt stiller seg skeptisk til det, og Oluf Kolsrud avviser det helt. ⁶⁾

Det er ofte pekt på at «staf» i nordisk sammenheng kan ha et kultisk innhold. Etter «Kristenretten» var det forbud mot å ha «stav og stalle» i huset. Magnus Olssen mente at «staf» i en slik sammenheng måtte forstås som et fallossymbol. Han skriver: «Vi har forholdsvis sikre tradisjoner om at falloskultur må ha hatt sine tilhengere i Norge i førkristen tid». ⁷⁾

Men vi har ingen sikre tradisjoner på at det har foregått i Rogaland. Riktig nok har Anders Bærheim hevdet at etter gammel tradisjon lå det i førkristen tid en helligdom ved høyden til Breiavatnet. «Her stod den hellige staven – fruktbarhetsstaven». Hans utredning ble gitt i forbindelse med valg av motiv til Stavangers byvåpen. Da Oluf Kolsrud ba om å få nærmere presisert hvor Bærheim hadde denne tradisjonen fra, viste det seg at den stammet fra Bærheims farmor. ⁸⁾

Knut Helle skriver at «*et gjennomgående trekk ved den appellative bruken av stafr i middelalderkilder er at den gjelder stående formasjoner konkret av tre eller stein, i overført betydning bokstaver eller striper i seil*». ⁹⁾

For folk flest var det vel slik at en stokk var en stokk og en stav var en stav enten de var liggende eller oppreist. Jfr uttrykket; «å falle i staver».

Angr i norrøn språkbruk

Norr. «angr» går tilbake til den indoeuropeiske roten *angh, innsnevret, sammenknyttet. Det brukes derfor om en bukt eller fjordarm som har et **trangt** innløp. En angr gav vanligvis god beskyttelse mot vær og vind, og mot innsyn fra båter som passerte i leia utenfor.

Det er enighet om at angr er et urnordisk navne-element, og at det trolig gikk av bruk allerede i sen romertid. ¹⁰⁾

I Rogaland er stedsnavn med endelsen «-anger» brukt på fjordarmer med innsnevret innløp og lun havn. Dette passer ikke på Vågens v-form, men Skolebekken / Breiavatnet har i overført betydning en slik «flaskeformasjon». At man i romertiden

tenkte i slike baner, er Hananger ved Huseby på Lista en bekræftelse på. Vi vet at sjøen aldri har slått inn i Hanangervatnet, for på Lista har det vært landsynkning siden siste istid. Det viser at ferskvatn med kort avløp til havet, kunne betegnes som «-anger». (Jfr også Opsanger ved Husnes).

I navnet «kaupang» reflekterer suffikset –ang den samme roten. Forleddet kaupō, betyr egentlig vinhandler, men fikk etter hvert den mer generelle betydning kremmer. Ang reflekterer her forbund, sammenknytning. (Jfr å angr, angst; å føle at brytet, magen knytter seg).

Stav- i stedsnavn

Prof. Oluf Rygh har i innledning til «Norske Gardsnavne» gitt denne forklaring på bruken av «stav» i stedsnavn: «*Det er brukt på fjeldnavn og på fremstikkende halvøer og nes som hadde en slik form at de kunne sammenliknes med en stav*». ¹¹⁾

At dette forekommer i Norge er Trænstaven det beste bevis for. Det høye, steile fjellet på øya Træna, er med sin skarpe, steile profil synlig milevis borte.

Rygh forutsetter at stav-navn er sammenlikningsnavn, oppstått ved at naturformasjoner er blitt assosiert med en liggende eller stående stav.

Stavang i Sunnfjord vil for eksempel Norske Gaardnavne tilskrive liggende formasjoner.

Men i senere tid har troen på stående stav dominert. Dette går da også prof. Knut Helle inn for i boka «*Stavanger fra våg til by*», 1975, og viser blant annet til «*at på Island har slike stående formasjoner gitt bakgrunn for mange stav-navn*». ¹²⁾

Men hvis Norden skal trekkes inn i navnespørsmålet, må en også ta med hva «Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder» skriver i sin utredning om stavnavn: «*For de fleste av navnene på Stav- gjelder vel at de skriver seg fra en stav reist som merke, enten av profan eller hellig karakter*». ¹³⁾

Det sier seg selv at de mange stav-

navn på flatbygdene i Danmark og Sverige (og på Lista) ikke refererer til stående naturformasjoner.

Det er da også vanskelig å forklare de fleste stav-navn i Sørvest-Norge ut fra stående fjellformasjoner. På de fleste stedene har istiden bare etterlatt seg små runde fjellknatter som vanskelig kan assosieres med en stående stav.

Tilsynelatende for å hjelpe på denne mangelen, har Knut Helle innført en ny «dimensjon» i stav-debatten. Han argumenterer for at vertikale striper i bergknausene «kan være med på å forsterke stavinstrykket». Dette mener han for eksempel kan ha gjort seg gjeldende for navngivingen på gården Stava på Karmøy, der noen «stripe-te» steinknatter på 10-15 meter kunne forbindes med stafr. ¹⁴⁾

Om Stavaland i Bjerkreim har Arvid Midbrød antatt at navnet skriver seg fra et langt, lavt nes: «*Dette neset heter nå Kammen, men det kan vel ikke være noen tvil om at vi her har funnet staven som Stavaland har navn etter*». Etter en nærmere orientering om terrengforholdene, avslutter han slik: «*Jeg mener det er nødvendig å lete etter bratte fjellvegger på alle steder hvor stav forekommer i stedsnavn. I hvert fall finns det ingen slike terrengformasjoner i nærheten av Stavaland i Bjerkreim*». ¹⁵⁾

Knut Helle stiller seg uforstående til dette. Riktignok finner heller ikke han «staven» på selve Stavaland, men på veien inn til gården. Der er en liten fjellvegg hvor striper i fjellet, «*dels på grunn av bergartene, dels på grunn av vassig*», kan ha forsterket stavinstrykket. ¹⁶⁾

Men Helle kan ikke ha følt seg trygg på dette, noe som går fram av en kommentar han gir til navnet Stavaland på Bømlo: «*Norske Gaardnavne antyder at en rettløpende fjord eller elv kan være opphavet til navnet, men dette stemmer ikke med den faktiske topografien. Noen utpregede steinformasjoner finnes heller ikke. Steinsbø, som skriver bygdebok for området, heller til gren-*

semerkehypotesen. Det åpner igjen for at det nevnte utmarksområdet Stavaland i Bjerkreim kan ha tilsvarende bakgrunn». ¹⁷⁾

Men da kan vel gården Stava på Karmøy også ha navn etter grensemerkehypotesen?

Som nevnt mener «Norske Gaardnavne» at Stavang-navnene i Sunnfjord kan tilskrives liggende formasjoner. Per Hovda mener derimot at de har bakgrunn i stående staver. Stadnamnforsker Eivind Vægslid har et tredje forslag; han mener at begge navnene skriver seg fra staf i betydningen «sigelmerke, sjømerke». ¹⁸⁾

Bakgrunnen for gårdsnavnet Stave på Lista kan heller ikke være et naturfenomen. Den ligger

på sørvestsiden av Listlandet, men ikke helt ute ved havet. Norske Gaardnavne tør ikke antyde hva navnet stammer fra. Noen rettløpende elv, fjord, nes - eller stående formasjoner (inkludert stripete fjellknatter), er her utelukket.

Staven i Stavanger

La oss så vende tilbake til debatten om staven i Stavanger. Som vi alt har sett har stedsnavnet Stavanger vært tolket av Tormod Torfæus og B. C. de Fine. Men troen på at Stavanger har navn etter en stein ute i Østervåg ble avvist av Kolsrud, en avvisning som senere også ble støttet av arkivsjef Per Hovda. ¹⁹⁾

Magnus Olsen har antydnet at navnet kan skrive seg fra «den stavformede halvø ved Vågen» (altså det gamle Eikaneset, også omtalt som Skagen-neset). Tanken på en liggende stav, går også Arvid Midbrød inn for. Han finner stor likhet med det før omtalte neset (Kammen) i Stavaland i Bjerkreim og Skagen-neset i Stavanger. ²⁰⁾

I 1924 gav prof. Magnus Olsen denne tolkningen av Stavangernavnet til prof. A. W. Brøgger: «*Stafangr har sandsynligvis oprindelig været navn på den lille vaag som fra nord gaar ind til Stavanger. Navnet er sammensat av angr, fjord, vik og stafr m.*

stav. Første led, stafr, har vistnok hensyn til den temmelig smale vaags rette løp». ²¹⁾

I 1939 åpner Magnus Olsen for en annen tolkning. I et notat til prof. Oluf Kolsrud heter det: «*Stav-vågen*», *det er enten den stavlignende, i et vesentlig del av sitt løp rette våg, eller vågen med en stavformet halvø*». Og med samme anledning uttaler prof. Gustav Indrebø: «*Eg har jamt tenkt meg at Stav- sikta til eit kvart geografisk, ein jordrygg eller eit nes, eller ei vik, eller eit fjord-laup, ikkje til nokon oppreist stav*». ²²⁾

Men Per Hovda avviser at Stav- kan skrive seg fra vågens rette løp: «*Ingen norsk fjord har Stav-navn etter en slik formasjon*». Derimot går han inn for at navnet sikter til «*en bratt, nesten stående bergside*». ²³⁾

Ludvig Solheim hadde allerede i 1940 gått inn for en stående stav: «*Eg har funne Kalhammarodden, kan nokon finna ein berte stav, ser eg det gjerne*». ²⁴⁾

Men ut fra Vågens form avviste Per Hovda i 1955 at den kunne være angeren. Han mente da at angeren var Østervåg og at staven måtte ligge enten i brattene på Valbergets østside, eller at den var høydene hvor Petrikirken nå ligger. ²⁵⁾

I et tilsvaret til dette lanserte Sigleif Engen hypotesen om at Hillevågen var angeren og at staven lå i den lille hammeren ved Strømsbroa. ²⁶⁾

Per Hovda var imidlertid stadig på letting etter stav-angeren. I 1964 skriver han: «*Mykje talar likevel for at Breiavatnet var den gamle angr*». Han antar da at Vatnet i den tid da navnet ble til, må ha hatt forbindelse med havet. ²⁷⁾

Førstekonservator Odmund Møllerop støttet Hovdas syn: «*Skolebekken må på det smaleste ha vært 20 meter bred*». I samme artikkel hevder han at funn på sør-østsiden av Vatnet, ved Jernbanestasjonen, trolig skriver seg fra rester etter gamle båthus. ²⁸⁾

Helle avviser Hovdas stående «staver» fordi «*Valberget skrånet nokså udramatisk mot Østervåg i gamle dager som nå*», og

høyden ved Petrikirken har heller ikke vært «*løynefallende bratt mot Østervåg*». Derimot ser Helle en mulighet for en stående stav i Valberget sett fra Vågen. Riktignok rager ikke Valberget mer enn 21 meter over havflaten, og mindre var det for 2000 år siden. Men Helle som tidligere har funnet navngivende staver på 10-15 meter på Stava i Karmøy, mener at «*særlig mye høyere trenger ikke fjellstaver å være for å markere seg i den opprinnelige Stavangerprofilen*». ²⁹⁾

Nå er det imidlertid slik at heller ikke Valbergets vestside minner mye om en stående stav. Dette er også Helles syn. Hans teori bygger derfor på at store utspredninger har forandret hele topografien. Han skriver: «*Under Valbergets bratte skrent var det opphavelig ikke plass til bebyggelse, knapt nok terreng til ferdsel. Det må opprinnelig ha stupt bratt mot sjøen i vest*». ³⁰⁾

Det er noe overraskende at Helle kan mene dette samtidig som han uten kritiske merknader legger fram Asbjørn Simonsens topografiske kart som angir Stavanger i middelalderen. Det viser at helningsvinkelen i snitt, fra sjøen til toppen, ikke kan ha vært mer enn 30 grader. ³¹⁾

Slik jeg forstår Helle, bygger hans forståelse av topografien, i hovedsak på to kilder: Chr. Henriksen Pram's reisebeskrivelse av Stavanger i 1805 og amtmann F. O. Scheel's Stavangerbilde fra 1793.

Prams beskrivelse

Pram var oppvokst på flate Sjælland i Danmark. Kan dette ha influert på hans skildring av reisen mellom Sandnes og Stavanger? Døm selv: «*I nordost og øster omgrænses alting med den rædsomme kjæde av himmhøye, ofte med skyer belagte fjelde, paa nogle af hvis fjerne isser den evige sne gliser frem. Det er rækker af de ved Dovrefjeldet eller i Romsdalen 4-5 grader nordligere beliggende aase*». (En behøver neppe å ta turen mellom Sandnes og Stavanger for å etterprøve denne mannens troverdighet).

Fotografi A viser gavlen til Heydes hus nede til høyre. I bakgrunnen ses flaten nedenfor Valbergtårnet. (Helle s. 32)

Stavanger faller noe bedre i smak: «Først naar man er byen paa hundre skridt nær, overser man den med ett, da den maler seg saa meget skjønnere, som øyet så lenge ei har vært sysselsat uden med fælheder».

Så følger hans beskrivelse av Vågen som skjærer seg inn mellom «klipperne», og av byen som ligger i en halvsirkel rundt den. «Klipperne hæver seg uden nogen forstrand eller flade, på alle sider mere eller mindre steile, og paa eller lige ved denne skraaning ligger byen».

Klippene er altså i det store og hele ikke steilere enn at byen er bygget på dem. Men

det finns unntak: Bak bryggene og pakkebodene danner en rekke av våningshus en «krumløbende gade» som noen steder bare har hus på en side, «fordi fjeldet nesten lodret staar op på den anden». ³²⁾

Helle har følgende kommentar til Prams beskrivelse av byen: «Vi trenger altså ikke tvile på at det var mulig å assosiere fjell eller knauser med stående staver i Stavanger i gammel tid». ³³⁾

Men, er det noe som tilsier at vi kan stole på Prams geografiske beskrivelser? La oss se nærmere på det gateløpet han, i

følge Helle beskriver, og hvor høyt det såkalte «fjeldet» var.

To bilder av feiermester Heyde,s bolig avslører den egentlige topografien til «staven» på Valberget. Fotografi 1 viser, nederst til høyre, gavlen av Heydes hus før utsprengning av gateløpet Skagen. Fotografi 2 viser Heydes hus etter utsprengningen av gateløpet. Fotografiet viser at «fjeldet» neppe raget høyere enn fem meter. Det er først etter utsprengningen man med rette kan tale om at «fjeldet nesten lodret står op på den anden side».

I Stavanger bystyres forhandlinger i 1844, tilbød feiermester Heyde, mot en godtgjørelse, å avstå grunn slik at gateløpet kunne sprenges ut nedenfor huset hans. Av forhandlingene går det fram at gode borgere i området da allerede hadde kjøpt, og revet, et hus som lå på fjellknausen nord for Heydes eiendom og hindret utsprengning.

Bystyret kom til at kostnadene ved utsprengning av gateløpet mellom Skagen og Holmen, slik at det ble fremkommelig

for kjørende, ble for store. Heydes tilbud ble derfor avslått.³⁴⁾

I kommentar til foto1, skriver Helle: «Både knausene foran de rivningsmodne husene (Heydes hus ble revet i 1937) og toppen av berget i bakgrunnen gir et godt inntrykk av den bratt stripete kvartsitten i skrenten mot Vågen i vest. Tydelig er det også at sprengnings- og utfyllingsarbeider har gjort bergfallet mot Vågen mindre markert og dramatisk enn det opprinnelig var (jfr. F. Scheels bilde)».³⁵⁾

Helle hevder altså at et bystyre, som først ikke så seg i stand til å sprengne ut gateløp mellom Skagen og Holmen, senere har sett seg i stand til å sprengne ut flaten vi ser bak Heydes bolig, for så å fylle på med muldjord og la den ligge der ubrukt, en flate som for øvrig Asbjørn Simonsen korrekt har tegnet inn på sitt topografiske kart over Stavanger på 1100-tallet.

Fotografi B viser Heydes hus sett fra gateløpet Skagen etter utsprengningen. (Minneboken om Stavanger s. 91)

F. Scheels Stavangerbilde

Som «bevis» på at bortsprenget har funnet sted, viser Helle til amtmann Scheels amatørmessige akvarell.

Scheels innglasserte bilde av Domkirken, Kongsgård og det gamle tretårnet på Valberg, er trolig utført i vannløselig maling. Det hang i 1976 på Ledaal, men henger i dag i Stavanger Museums kontorfløy. (Helle s. 36)

At amtmannen ikke er noen skolert maler, viser blant annet fremstillingen av de reisende på veien inn til byen. De er krympet til en størrelse som kunne passe hvis de var avbildet like utenfor Domkirken.

Utsnitt av maleri av Knut Baade, 1852. Bildet viser bl.a. det nye steintårnet under oppføring nordvest for tretårnet på Valberg. (Minnebogen om Stavanger s. 25)

Helle skriver: «På F. Scheels kjente bilde av Domkirken fra 1793 er Valberget sett fra land i SSV. Mot vest har det en knaus som er høyere enn tårnfundamentet og stuper bratt ned mot Vågen. Selve stupet kjenner vi også fra senere avbildninger. Siden er det delvis blitt sprengt bort, blant annet for å gi plass til gateløpet Skagen».³⁶⁾

Vi har jo ovenfor sett på fotografiet tatt utfor feiermester Heydes bolig, at **fjellknatten** som ble sprengt bort for å gi plass til gateløpet Skagen ikke var all verden. Det interessante måtte være om Scheels bilde viser at flaten nedenfor tårnet, bak Heydes hus, er sprengt bort. Det gjør det ikke.

Det er riktig at det til venstre for **det gamle** Valbergtårnet, slik det er fremstilt av Scheel, var en knaus som er høyere enn tårnfundamentet, men det er forfeilet å

hevde at denne knausen senere er sprengt bort. Det var nemlig på denne knausen **det nye** Valbergtårnet ble reist i årene 1849-53. Dette viser Knud Baade's maleri fra 1852. Maleriet viser det nye steintårnet under oppføring nordvest for det gamle tretårnet.³⁷⁾

Dette bekrefter også T. Stavnem i sine «opptegetelser»: «På Bergets høieste Punkt fandtes før 1850 ikke saa faa Fjeldknauser, mellom hvilke Børnene legte Gjemsel. Den ugjevne grund ble planeret ved det nuværende Taarns Opførelse i 1951-52».³⁸⁾

Men tårnet står jo ikke på kanten av *en knaus som stuper bratt ned mot Vågen*. Etter mitt syn har heller ikke Scheel malt noe stup der.

Bildet viser utsnitt av Scheels Stavangerbilde. Pil 1 viser hvor dagens Valbergtårn ble oppført i 1853.

Det såkalte stupet Helle viser til må være linjen mellom Pil 1 og Pil 2. Men denne linjen er en «skyggelinje» som framkommer i overgangen mellom en lys flate og en mørkere skyggeflate. Kunstneren har fått for seg at Valbergets vestside opp til den høyeste bergknatten, ligger i sollys. Derfor har han malt over den mørkere grunnfargen med lyseblått. Han får da fram noe av den samme effekten som han bruker på det hvite tårnet, og for eksempel på det valma hustaket angitt med Pil 3.³⁹⁾

Etter min mening har amatørkunstneren med sin diletantiske skyggelegging forledet Helle til å se et stup på et sted der «kunstneren» selv ikke så noe stup.

Konklusjonen på alt dette blir: Skildringen til «skrønemakeren» Pram kan ikke tas til inntekt for at Valberget kan assosieres med stående stav, og amatørmaleren, amtmann Scheel, prøver ikke engang å antyde at Valberget stuper bratt ned mot Vågen.

Bilde 6, tekst: Bildet viser kobberstikk av J.J.G. Haas fra 1808, etter maleri av C.A. Lorentzen ca 1790. Her er ikke noe «dramatisk stup» mot Vågen. (Byarkivet)

Det forhold at Valberget ligger på det egentlige Eiganeset, må også tillegges vekt. Et eikebevokst nes gir ikke mye innsyn mot eventuelle småknatter med stripe kvartsitt. I hvert fall ikke i de sommermånedene båtene var på vannet.

Bilde viser utsnitt av Thomas Fernley's maleri fra 1829. Vi ser Valbergets runde «sukkertopp» stikke opp på Skageneset. Maleriet henger på Ledaal.

Naturskog er urskog

På den tid keiser Augustus regjerte i Roma, var gjennomsnittstemperaturen i Sør-Norge høyere enn i dag. Dersom Stavanger-navnet er gitt før bøndene brente skogen for å omgjøre landskapet til beitemark for utegående, vinterbeitende saueflokker, har det vokst urskog i Stavanger. Lav og mose har kledd fjellet, sammen med klatrende eføy og vivindel. Einer og lyng har klatret i skårfestene, og varmekjære lauvtrær har kjempet om å utjevne nivåene i landskapet.

Lauvtrærne i dalsøkkene har vanligvis de beste vekstmulighetene. De står og vokser om kapp med trærne i nabolaget og kan fort bli 30-40 meter høye. Men på de skrinnere bergknattene er det magrere forhold. Her bli trærne mindre, ja, kanskje bare kratt og kjerr. Skogen har derfor en evne til å nivillere ut alle fjellknatter som er mindre enn 20-30 meter. De rager ikke opp i det ukultiverte skoglandskapet.

Å tro at striper i kvartsitt kan være synlige i en urskog, er urealistisk. Å tro at de kan skimtes nede fra angeren, gjennom naturskogens løvverk, er naturfaglig uholdbart.

Det eldgamle navnet Valberget, av norr. valr; falk er også et såkalt «veiens navn». Det må være gitt av sjøfarere før folk var bofaste i Stavanger. For falk slår seg ikke til på steder nær bebodde områder. Det er da lett å se for seg at en falk årvisst har hatt sin utsiktsplass i toppen av en stor eikekrona ved Valberget. Falk var en meget ettertraktet fugl, for dersom en klarte å lokalisere hekkplassen, kunne ungene gjøres til effektive jaktpartnere.

I følge Asbjørn Simonsens pollendaterring, tatt ut fra sedimenter i Vatnet, har avskogingen begynt en gang i perioden mellom 100 og 300 e Kr. Senest fra den tid har området rundt Vatnet vært fast bebodd. Vi kan derfor gå ut fra at Valberg (Falkberg), senest fikk sitt navn omkring millenniumskiftet. Stav-navnet må da være enda eldre, og blitt klebet til bergknatten før vår tidsregning. Men da var vi i «urskogtiden».

Konklusjon: Valberget var ingen stav. Vågen har derfor ingen «stav» å støtte seg på.

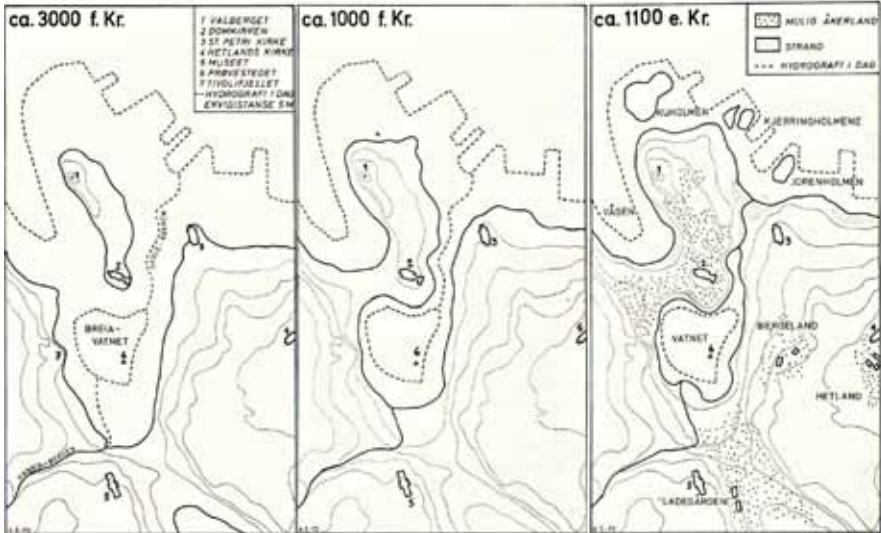
Stava og Stokka

Stavaland ligger ved Eikjevatnet, og Stavanger ligger ved Eiganes /Egenes. Er dette tilfeldig eller er det noe mer? Kan det tenkes at stav-navnet primært ble gitt til steder der en kunne hente eikestav? Vi vet at eik har vært en spesielt skattet tre. Gamle eiketrær kunne bli aktet som hellige av både germanere og keltere. (Jfr. navnet Eiken i Snartemo).

Bronsealdermenneskene kunne gravlegge sine døde i uthulte eikestokker. Garvesyren eiken utsondret virket mumifiserende på de døde. At uthulte eikestokker ble brukt som farkoster, reflekteres i båtnavnet «eike». Eik ble senere brukt i vikingskipene, 20-sessene. Våre verdenskjente vikingskip, Oseberg-, Gokstad- og Tuneskipet, er alle bygd i eik.

Helt opp til våre dager har bøndene foretrukket eik i bærende konstruksjoner, ikke bare i de vake stavkirkene, men i låver og fjøs. I hus med murvegger, eller som var laftebygd, ble eik foretrukket i takkonstruksjonen og til bærebjelker i låve- og loftsgulv. Alen i eikestokker var vel kjent for sin store bestandighet mot råte, og det var en særdeles viktig egenskap, for med taktekingen kunne det være så som så.

Norrøne «staf» betyr «stokk». Navnet Stokka er derfor det samme som Stava, men det tilhører en senere tidsperiode. Vest for Egenes ligger Stokka med Stokkavatn. Om Stokka skriver Norske Gaardnavne: «*Skulle navnet ta hensyn til de veldige trestammer i og ved Stokkavatnet som skriver seg fra en eldre, tørrere periode?* Og om området med Mosvatnet skriver klokker Hans Smidt at ute i torvmyrene finnes der «*tykke rødder av trær. Ligesaa finder man på den grund, der er høiere, mange smaa oprundinger af egetrær.*».⁴⁰⁾

I Rogaland er stedsnavn med endelsen «-anger» brukt på fjordarmer med innnevret innløp og lun havn. Dette passer ikke på Vågens v-form.

Asbjørn Simonsens topografiske kart over Stavanger ca 1000 før Kristus, viser Bekken og Vatnet som den perfekte anger.⁴¹⁾

Suffikset -angr kan godt være så gammelt. Men forleddet staf- er trolig av yngre dato. Mest sannsynlig er det fra tiden rundt Kristi fødsel. På den tiden var Vatnet ferskvann, bundet til Østervåg med en brei, grunn bekk. Spørsmålet blir da om bekk / vatn kunne betegnes som anger. En slik naturformasjon har jo også en «flaskehalsformasjon».

At man i romertiden tenkte i slike baner, er Hananger ved Huseby på Lista en bekræftelse på. Vi vet at sjøen aldri har slått inn i Hanangervatnet, for på Lista har det vært land-synkning siden siste istid. Hananger(vatnet) og Hanangersanden er forbundet med Oteråna. Dette viser at også et vatn med kort avløp til havet, ble betegnet som -anger. (I fr også Opsanger ved Husnes).

Å bruke et ferskvatn som anger hadde fordeler og ulemper. Ulempen var at skipet

Asbjørn Simonsens topografiske kart over Stavanger. 45)

måtte sleses opp bekken eller åna. Var det tungt lastet kunne dette være strevsomt. Den ulempen kunne imidlertid avhjelpes med en enkel sluseløsning.

Vikingene foretrakk å legge 20-sessen i opplag ved en elv eller ved et vatten fordi jernnaglene, sømmene, rustet langt mindre i ferskvann enn i salt sjøvann

Best var det å bade skipet innvendig og utvendig ved å velte det rundt i ferskvann slik at saltet ble skikkelig utvasket mellom spanter og bordgang. Båter på land kunne fort tørke inn og sprekke opp. Det gjaldt derfor å dekke dem til og tilføre fuktighet i form av ferskvann hvis regnbygene uteble og sola steikte. Gamle båtstøer og optrekksplasser i viker og fjordarmer finns derfor vanligvis nær elve- eller bekkemunninger.

På Skye, den største øya på Indre Hebridene, er der rester etter en kanal som ble bygd av vikingene. Den brukte de til å frakte skipene opp fra sjøen til en sikker havn i ferskvatn.

De eldste norske byene har ligget ved elvemunninger; Oslo, Trondheim, Tønsberg, eller ved ferskvann; Stavanger, Bergen, Larvik. Mangel på ferskvann for skip i opplag, er trolig en av grunnene til at Kaupang aldri fikk en rennesanse som markedsby.

I Stavanger hadde bare Østervåg helårs tilgang på ferskvann. I tider da båtene ble trukket på land, hadde derfor Vågen lite å stille opp med. I tillegg kom det til, i følge tidligere havnesjef i Stavanger, S. Lura, at Østervåg var "en lunere og bedre havn enn Vågen, som alltid har vært utsatt for nordvesten. Spesielt i vinterhalvåret kunne nordvesten blåse i ukevis i strekk. For åpne båter var derfor Østervåg mest brukelig".⁴²⁾

Det er trolig at Vatnet i hele romertiden, har vært ansett som en perfekt anger. Men hvor er da staven? Som Valberget var for Vågen, var Tivolifjellet for puslete til å være «stav» for Vatnet.

Men flere muligheter finns, og den enkleste løsningen er oftest den beste. For å kunne bygge en militærbase med solide kaserner, hadde militærkommandanten på Hundvåg bruk for eikestav. Det måtte han også ha til skipsbyggingen. Det nærmeste stedet med slikt tømmer var i området Egenes og Stokka. Via Mosvatnet ble eikestokkene sluset ned Kannikbekken til Vatnet. Så ble tømmeret trolig bearbeidet til stav og skipsplanker på bredden ved Lagård.

Så har vel da soldatene, etter hvert, begynt å omtale Vatnet som «Staf-angr». (Dette utelukker ikke at Vatnet før millenniumskiftet kan ha hatt et annet «-angr» navn, for eksempel «Eikanger»).

Fra nyere tid har vi flere eksempler på at stavproduksjon har gitt navn til lokaliteter. Navnet «Stavaflaten» i Årdal i Sogn ble gitt i forbindelse med kløyving av tønnestaver med øks og kile.⁴³⁾

Tilsvarende navngiving regnes det også med ellers i Norden.⁴⁴⁾

Konklusjonen min blir derfor at stavproduksjon ved Vatnet var opphavet til Stavanger-navnet.

I boka «En by tar form» gir Anders Haaland denne kommentaren til Henrik Bacher's akvarell: «Det knudrete byterrenget. Valbjergets vestsida slik det ennå var i 1932».

(Jfr. mine kommentarer til fotografi B ovenfor).

Etterskrift

Det mest interessante med diskusjonen omkring Stavangernavnet er egentlig at så mange «eksperter» har prøvd å tolke hva det betyr og hva det står for. Så snart en professor har lansert en tolkning, kommer en annen professor og slår den i hjel.

Historikeren Knut Helle og arkeologen Arnvid Lillehammer, som i 1970 ledet utgravning i Vågen, har begge hevdet at byen Stavanger først vokste fram rundt Vågen

I vide kretser er dette akseptert som en slags offisiell sannhet, og det har vært sterkt medvirkende til at Torgplassen fikk status som Stavangers 1000 års' sted.

I den forbindelse ble det også foretatt større arkeologiske utgravninger der. Det eneste de fant av betydning var rester etter en gammel søppelplass. Men søppelplasser ble anlagt i bakgården. (Jf. beskrivelsen rundt det 83 meter lange høvdinghuset på Borg i Lofoten).

Hensikten med denne bloggen, er primært å vise at Valberget og Vågen ikke kan ha vært stav og anger, **Stav-anger**.

Framtidens forfattere av Stavangers historie må kritisk etterprøve Lillehammers og Helles teorier.

Jeg ser at Anders Haaland, som har skrevet boka: «En by tar form» (Wigestrand 1999), relativt ukritisk godtar Helles topografiske synspunkter. Likeledes er disse synspunktene, nærmest uten forbehold, gjengitt i «Innledning» til «Stavanger byleksikon» (Wigestrand 2008).

At Wigestrand forlag har engasjert Knut Helle som hovedredaktør til «Stavanger bys historie», bør derfor gjøre forfatteren av det første bindet ekstra fokusert og aktsom.

Lykke til!

Forkortelser

- Brøgger** A.W. Brøgger: Stavangers historie i middelalderen. Stav. 1925
- de Fine** B. C. de Fine: Stavanger Amptes utførlige beskrivelse. Stav. 1952
- Elgvin** J. Elgvin: En by i kamp. Stavanger bys historie 1536-1814. Stv. 1956
- Helle** Knut Helle: Stavanger fra våg til by. Stav. 1975
- Henriksen** C.Henriksen: Stavanger i svundne dage. Stav. 1908
- K.L.N.M.** Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Oslo 1956
- N.G.** O. Rygh: Norske Gaardsnavne. Chr. 1897. Oslo 1936
- S.A.** Stavanger Aftenblad
- S.M.Å.** Stavanger Museums Årbok
- Stavnem** T. Stavnem: Optegnelser vedkommende Stavangers fortid

Noter

- 1 Den norrøne litteraturen. G VI Dikt og prosa s. 202
- 2 Oluf Kolsrud: Bystyresak 1939 nr 71. s.177
- 3 De Fine s.41 og s.62
- 4 Hans Smids optegnelser 1770-1788. Stav. Hist. Bind II s.44. Stav. Cicerone s.121
- 5 Helle s.146

- 6 Jfr note 2 og 4
- 7 KLN M 17, spalte 80. Se også J. Brøndsted: Vikingene. Oslo 1961 s.247
- 8 Bystyresak 1939 nr 71. s.175-77
- 9 Helle s.20
- 10 Per Hovda: SMÅ 1964 s. 79-83
- 11 NG Forord og innledning s.78
- 12 Helle s.21
- 13 KLN M 17, spalte 82
- 14 Helle s.22
- 15 Arvid Midbrød: «Staven» i Stavanger-navnet og i andre stedsnavn. Ætt og Heim 1960 s.51-52
- 16 Helle s.22-23
- 17 Helle s.199, note 56. NG, XI s.34
- 18 NG. XII s.245-47. Per Hovda anf. arb. s.77-80. E.Vågslid: Stadnamntydingar s.176
- 19 Bystyresak 1939 nr. 71, og P. Hovda anf.arb. s 82
- 20 A. Midtbrød anf.arb. s.52
- 21 Brøgger: s.2
- 22 Bystyresak 1939 nr. 71
- 23 Per Hovda anf. arb.
- 24 L. Solheim: Stavanger og nermaste oppland i gamal tid. Rog. Hist.lag 1940-43 s.9
- 25 Per Hovda S.A. 20.05.55 og P. Hovda: Stavanger og nokre andre navn. SMÅ 1964 s.79-83.
- 26 Sigleif Engen S.A. 28.05.55
- 27 P. Hovda anf.arb
- 28 O. Møllerup: Fra haug ok heidni 1967:2, s.26. A. Simonsen: SMÅ 1971 s. 39-49
- 29 Helle s.30
- 30 Helle s.138 og s.33
- 31 Helle s 10 og s.132
- 32 Af Christen Prams innberetning om sin reise i 1805. Samlinger til Stavangers Historie andre bind s.81f
- 33 Helle s.30
- 34 Stav. Bystyres forhandlinger 1844-1850 s.15-20
- 35 Helle s.32
- 36 Helle s.33
- 37 Minneboken om Stavanger s.25
- 38 Stavnem s.11.
- 39 Se illustrasjon på fargeutsnittet av Scheel's bilde
- 40 N.G. bind X, s.176
- 41 A. Simonsen anf. arb. s.46
- 42 Uttalelse til meg i 1976
- 43 S.D. Midttun, Stadnamn i Årdal, s. 132
- 44 KLN M 17, spalte 81
- 45 A. Simonsen anf. arb. 47

Gjemt – men ikke glemt

Erling S. Kielland

På Strandsiden/Berge hadde redaktør L.C.Kielland en større eiendom og avistrykkeri. (Midt på bildet i skråningen mellom Ledaal øverst og sjøhusene.)

Gamle stavangeraviser forteller byhistoriev

I tiden som kommer vil vi i Stavangeren «gjenfinne» skriftlig byhistorie som er skjult i Stavanger sine gamle aviser. Avisene er «dagbøker» om mennesker og hendelser i bysamfunnet – og en meget viktig informasjonskilde om alt som skjedde, dag for dag og år for år. Mye ukjent kunnskap om Stavanger sin nyere byhistorie er gjemt i gamle avisspalter. Her har byhistorikere fremdeles mye å hente – men det er et både tid- og tålmodighetskrevede arbeid...

Med velvillig tillatelse fra Byarkivet i Stavanger har jeg fått anledning til å bla i guldene avissider – og digitalfotografere disse. Bildene er senere overført til min hjemme-PC og deretter printet ut. Etterpå - å velge ut det mest interessante byhistoriske stoffet og skrive det ned til bruk i «Stavangeren» er ikke like enkelt. Her er det mye å velge i.

Den eldste Stavangeraviser i Byarkivet er «Stavanger Amtstidende og Adresseavis», årgang 1845. Det er denne vi skal bla i denne og neste gang.

Byens avishistorie hadde imidlertid startet noen år tidligere. Den 4 oktober 1837 utkom «Stavanger Adresseavis». Den var trykket på Lauritz Christian Kielland sitt nyopprettede trykkeri og forlag på Bergene - i skråningen vest for Byvågen - og vi må anta at L.C.K også var avisens redaktør. Det var han i alle fall knappe 3 år senere da «Adresseavisen» gikk ut av tiden 31. desember 1840, og «gjenoppsto» som «Stavanger Amtstidende og Adresseavis» den 3. januar 1841. Avisen utkom nå 2 ganger i uken – hadde litt større format enn forgjengeren – og var på mange måter en «ny» og forbedret avis. Nyhetsstoffet fikk mer plass, og det ble også mer ryddighet og bedre skil-

le mellom annonser og redaksjonelt stoff. «Amtstidende» var avis i Stavanger i 66 år. Siste nummer kom ut 1. desember 1906.

Stavanger 1845? Her et et kort riss av bysamfunnet på denne tid.

Bebyggelsen vokste fremdeles innenfor de samme områder og grenser den hadde gjort siden middelalderen. Utover på Stranden – Mellom Vågen og Breiavatnet - og på halvøya og høydedraget mellom Vågen, Holmen og Østervåg 3 år senere kom den første byutvidelsen. Det var nødvendig. Ledig byggegrunn innenfor de gamle områdene var i ferd med å ta slutt, og utenfor byens gamle grenser var det kommet såkalte «forsteder» der innflyttere bosatte seg i nybygde hus i et nærmest eksplosivt tempo. I 10 året fra 1835-1945 steg innbyggertallet innenfor bygrensen fra 4857 til 6619. Tar en også med alle som bodde like utenfor bygrensen var tallene henholdsvis 7221 og 11871. Det var flere årsaker til befolkningsøkningen. De viktigste, var et rikt sildefiske som skapte stort behov for arbeidskraft både i behandling og handel med «havets sølv.» Skipsflåten var i sterk vekst med mange nye redere, og behov for sjøfolk, håndverkere og utstyr til skip og mannskap. Andre håndverksnæringer økte også sterkt i omfang, og alle virksomhetene hadde stort behov for ufaglærte kvinner og menn som i stort antall flyttet til byen og utførte oppgaver som var helt nødven-

dige i den sterke byveksten. Mange ble tjenestefolk eller dagarbeidere.

Yrkesfordelingen i Stavanger i året 1845 var denne: 304 innbyggere var tilknyttet handelsvirksomhet – 610 skipsfart – 730 håndverksvirksomhet – 594 dagarbeidere og 860 tjenestefolk.

I 1845 var klokker Jens Jensen ordfører i byen (og 1851). Han var født i Danmark, og ble ansatt som klokker og lærer ved den:lærde skole i 1831.

Stavanger var med andre ord et bysamfunn i rik utvikling i 1845. Redaktør L.C Kieland og «Stavanger Amtstidende» burde ha mye å berette fra sitt nærmiljø. Gjorde avisen det? Gikk det an å gjøre dette året «levende» i dag? Gjennom redaksjonelle artikler – innsendte leserinnlegg – kultur og underholdningstilbud og annonser av mange slag. Kort sagt hva leste – og hva var stavangeren opptatt av anno 1845? For 163 år siden. Her bare et lite utvalg med kanskje «glemt» byhistorie - formidlet videre i sin originale form (- gotisk skrift) fra gulnede avissider.

Det årvisse sildefisket nordover langs Rogalandskysten var på 1840 tallet blitt en av de viktigste næringsveiene for innbyggerne i Stavanger, og bragte store – men tidsvis noe ujevne inntekter til byen». Amtstidende fulgte godt med den tiden fisket foregikk og trykket ofte meldinger om utviklingen ute på havet.

«Holmens almending og «Søilå» . Sjøhus lå de fleste steder tett i tett helt ned til vannkanten, og ferdsløp var kun mulig på baksiden av eiendommene. Fergetransport over Vågen sparete mye tid.

Travel sildesalting i kjøpmann Jonas Schanche Monsens sjøhus i Stavanger ca 1840». Kjøpmannen i forgrunnen.

:«Stavanger 16 januar. Igaarftes og inat er flere Fartøier ankomne med fersk Sild, der er indtaget ved Fæøen, Røvær og Udsire. Paa de to sistnevnte Steder var der sat nogle Lase og man fiskede ogsaa lidt med garn. Prisen var 1 Spd. a 1 Spd. 12 sh. pr Tønde. Ifølge Efterretning af Folk, der kommer fra Udsire, skulde en Mængde Sild være under Land, ligesom der ogsaa igaar skulde være særdeles gode Tegn ved Skudesnæs, hvor Fiskeriet forhaabentlig snart vil tage sin Begyndelse. Man formoder der i dag vil komme mange Fartøyer til Byen med fersk Sild fra Røvær og Fæøen, hvor man skal have det bedste Haab om et godt Fiskeri. Efter de gode Udsigter forekommer det os, at man betaler Silden alt for høit, da 3 Ort synes iaar at maatte være en passende Priis, hvis man tænker at tjene lidt paa denne Handel, der nu i flere Aar har bragt Tab alene paa Grund af de overordentlig høie Priser paa den ferske Sild. Dog, det er endnu i Begyndelsen af Fiskeriet, men naar dette slaar ret til, vil vel også Priserne gaa ned. Dette Haab nærer Alle, der befatte sig med denne Handel; vi haabe at samme vil gaae i Opfyldelse.»:

:«Stavanger, den 8 marts. Fiskeriet er nu saavidt vi vide ophørt overalt, og de fleste Fartøier hjemkomne. Det nedsaltede Quantum Vaarsild er iaar meget mindre end det var i forrige Aar, da Bergen ei skal kunne gjøre Reg-

ning paa at udskibe mer end 130,000 Tdr., og da det kan antages med Bestemthed, at der paa Lehden og i Landdistrikterne neppe er mer end det Halve mot forgangen aar. Her i Stavanger har man rigtignok faaet en heel Deel, men Quantummet vil vel heller ikke her være fuldt saa stort som i fjor. Saaledes er der forhaabentlig al Grund til at vente nogenlunde fordeelagtige Priser for den saltede Sild, og de Handlende kunne ogsaa nu tiltrænge en lille Fordeel, efterat de i et Par Aar have lidt ikke ubetydelige Tab»

Nekrologer, og minneord over avdøde familiemedlemmer og slektinger, eller takkeord for omtanke og sykdom er det mange av i avisen. Ordvalg og formuleringer i slike notiser var helt andre da enn nå. Her er et par eksempler. Det første har kanskje tilknytning til smittsomme sykdommer som ikke sjelden blusset opp under sildefisket.

:«D.2ode Jan.45. Sørgelig bekjendtgjøres herved for mine mange Børn og Børnebørn, at min Livs Haab og Glæde, min tiltagende Alders Støttstav, mit Hjertes Barn – ved Sildefiskeriets Begyndelse paa Udsire blev rørt av Feberen og blidelig henslumrede i Skudesneshavn paa et Jagtfartøi, efter i, Guud veed hvor mange Aar, at have været min Stolthet, min Lyst og Glæde. Overbevist om alle Vedkom-

mendes Deeltagelse i denne min billige Sorg, frabedes al

Condolanse.»:

(Her mangler både navnet på den avdøde og enken. Slurv i redaksjonen?)

:«Med tummerfuldt Hjerte aflægger jeg til alle de Ædle som saa velvillig deeltager i min Skjæbne, min inderligste Tak. Selv er jeg syg, dog forglemmer jeg min egen Smærte over min kones skrekkelige Lidelser, som møder mig i mit 74 Aar. Hvor lenge disse Lidelser skal vedvare, er alene Gud bekendt; til ham vil jeg opsende min Bøn for dem, som har hjulpet mig i min store Nød, og han alene kan og vil belønne dem Derfor. P.H.Kreibel»: (Mars mnd.)

Innsendte leserinnlegg gir gjerne et direkte innsyn i dagsaktuelle hendelser som opptar flere.

Dette var også tilfelle i 1845. «Amtstidende» hadde jo mange lesere også i distriktene omkring Stavanger, og vi starter med et innlegg den 8 mai som omtaler skolesituasjonen på det beskjedne strandstedet «Sannæs» litt lenger sør. Her er interessante opplysninger både om Sandnes, kirkesanger Gulliksen, og skolesituasjonen. Det er undertegnet «En Børneven» (Litt forkortet,)

:«Sannæs», tilligemed de Gaarde som ligger saa nær at de kunne høre med til den faste Skoles Distrikt, tæller omtrent 600 Mennesker. Af dette Tal er mindst 60 eller 10 pCt. Skolepliktige Børn. Stedet er desuden i en mærkelig Tilvæxt. En Generation voxer frem efter en anden i Raahed og Vankundighed, uden nogen Følelse av Sands eller Trang til Sjælsevnernes Udvikling, - nogle faae Familier undtagne.

Præstegjeldets Klokke eller Kirkesanger Bernt Gulliksen bestiller nu ikke andet end at oppebære Bestillingens Indtægter. Til at bestyre Sengen i Kirken er han funden udelig. Om han er udelig til Lærer ved en fast Skole veed jeg ikke; men det veed jeg, at Gul-

liken ikke kan paaberobe sig Skolelovens1ste paragrafs første Deel, eller beholde Klokkeriet alene; thi han er beskikket til Klokke og Skolelærer tillige og han har, efterat Loven af 14 Juli 1827 emanerede, været Skoleholder i Præstegjeldet.

Jeg kan saaledes ikke være enig med dem, som paastaa at Sannæs ikke kan faae nogen fast Skole førend Gulliksen finner for godt at søge Endtlidigelse. Som duelig Kirkesanger er han pligtig til at være Lærer ved en fast Skole saasnart Huus anvises ham, og som udelig Klokke er han pligtig til at modtage Afskeed. Det sidste bliver sandsynligviis Resultatet, og formener jeg at han i saa Fald tilstaaes nogle Dalers aarlig Persion af Oplysningsvesenets Fond.

Disse Linier ere fremkaldte af Bekymring over det forsømte Skolevæsen på Sannæs.

Så tilbake til Stavanger. Byvågen var på denne tid både lenger og bredere enn nå. Det var få kaier og sjøhusene lå tett ned til sjøkanten – her og der avbrutt av almenninger og verftsområder mellom bygningene. Å gå rundt Vågen var derfor både tidkrevende og tungvint . Løsningen på problemet ble en fergeforbindelse over bukten.

(Felthusalmenningen lå mellom Skagen 18 og 21.)

:«Stavanger, den 10 Mai. En mangel, som hidtil har eksisteret her, er nu for endeel raadet Bod paa. En Færge er nemlig istandbragt og en god og beqvem Baad i dette Øiemed henlagt ved Feldthus-Almendingen, hvorved Enhver, der ønsker det, kan mod en billig Betaling blive sat over paa den anden Side af Vaagen eller ombord paa de i Havnen liggende Skibe. I det vi anbefale denne nyttige Indretning til Indvaanernes Afbenyttelse, skulle vi tillige gjøre opmerksom paa, et en lignende Færge, henlagt paa den vestre Side af Vaagen vilde være nødvendig, hvis Hensigten fuldkommen skulde opnaaes, hvorfor det var ønskelig om Nogen vilde paatage sig at bringe samme istand»:

En utvalgt gruppe mannlige innbyggere var på denne tid pålagt å være i beredskap, og med på øvelser når gjalt brannvern og mulig ufred. Det siste var borgervernets sin spesielle oppgave. Som vi her skal se var ikke alle like motivert for disse pliktene.

:«Det er formeentlig de Fleste bekjendt, at der gives en heel Deel Borgere, der slippe saavel for at exercere som at være med ved Sprøiterne, fordi de have Lægeatest, men det forekommer dog Indsenderen heraf urigtigt, at fordi de have en skjev Fod, en stiv Finger eller noget Lignende, medens de forøvrig ere saa friske og raffodede som Nogen, skulle slippe for alle Byrder. Er den, der har en eller anden Legemsfeil uskikket for Exercitien, saa synes han dog at maatte kunne assistere ved Brandvæsenet, og da mange Borgere ere ansatte ved samme, som ikke have Lægeatest, saa kunde efter Indsenders Formening disse passende træde over til Infanteriet, og deres Plads ved Brandvæsenet erstattes ved de af de Lægeatesthavende, hvis Ibredstilstand ikke er Hinder derfor. Eller hvis saadant maatte ansees mindre hensigtsmessig, saa kunde det paalægges dem tourvis at indfinde sig paa Exerceerpladsen under Vaabenøvelserne for at holde Tilskuerne i tilbørlig Afstand, hvilket ofte høiligen tiltrænges. Indsænderen haaber at Vedkommende ville snarest mulig søge at bevirke den her paaepgede Forandring.»: Undertegnet «En Borger».

Borgerkorpets oppgaver og opptreden var i fokus ved flere anledninger. Denne notisen er datert Stavanger, den 30. juni. Innlegg med overskrift «Stavanger» er nok skrevet av redaksjonen, og kanskje redaktøren selv. Legg merke til «snerten» i siste setning.

Offiser i Stavanger sin Borgervepning full uniform

:«Enhver af Byens ærede Borgere er udentvil enig med os i, at Infanterikorpset just ikke tager sig synderlig godt du i den brogede Skikkelse, hvori der ei alene under Vaabenøvelserne, men ogsaa paa selve Mønstringsdagen pleier at fremtræde. Vi fortænke Ingen i, at han gjerne vil spare den ikke ubetydelige Sum, som vilde udfordres naar en fuldstændig Uniform skulde anskaffes, men paa den anden Side ere vi overbeviste om, at heller Ingen vil undslaa sig for en ringe Udgift, naar Corpset derved kunde gives et vakrere og mee passende Udseende. Dette vilde ske ved at anskaffe sig hvide Beenklæder samt blaa Kjole eller Trøie, hvorved Corpset paa en Maade blev uniformeret uden at saadant vilde forarsage Borgerne nogen stor Bekostning. Skulde Enkelte mod Formodning vægre sig herfor, saa forekommer det os, at disse maatte stilles i en Peleton for sig selv.

Stavanger – navnet kommer av formen på fjorden

av Reidar Fraffjord

Fra et kart i 1719: Valberget med det gamle branntårnet. Kilde: J. Elgvin: «En by i kamp»

Da arkeologen, professor Anton Wilhelm Brøgger, i 1915 utgav boken:»Stavangers historie i middelalderen«, kunne man lese følgende om bynavnet: «Byen har navn av fjorden, *Stafangr*, et gammelt navn, hvorom professor Magnus Olsen her velvilligst meddeler: *Stafangr* har sandsynligvis oprindelig været navn paa den lille vaag som fra nord gaar ind til Stavanger. Navnet er sammensat av *angr*, fjord, vik og *staf*, stav. Første led *staf*, har vistnok hensyn til den temmelig smale vaags rette løp. Stavanger er ogsaa navn paa en gaard i Askvold sogn i Søndfjord og paa en gaard i Svanø sogn litt nordfor. Begge disse gaarder ligger ved mindre fjorde. Paa begge steder uttales gaardsnavnet nu i sammendraget form *Staang*.»

Stort ry

Når det gjelder nevnte Magnus Olsen, bør vi ha helt klart for oss at denne personen var alt annet enn en dilettant i navnespørsmål. Bare 30 år gammel ble han professor i gammelnorsk og i islandsk språk og litteratur ved Universitetet i Oslo hvor han var vitenskapsmann i hele 40 år! Som tolker

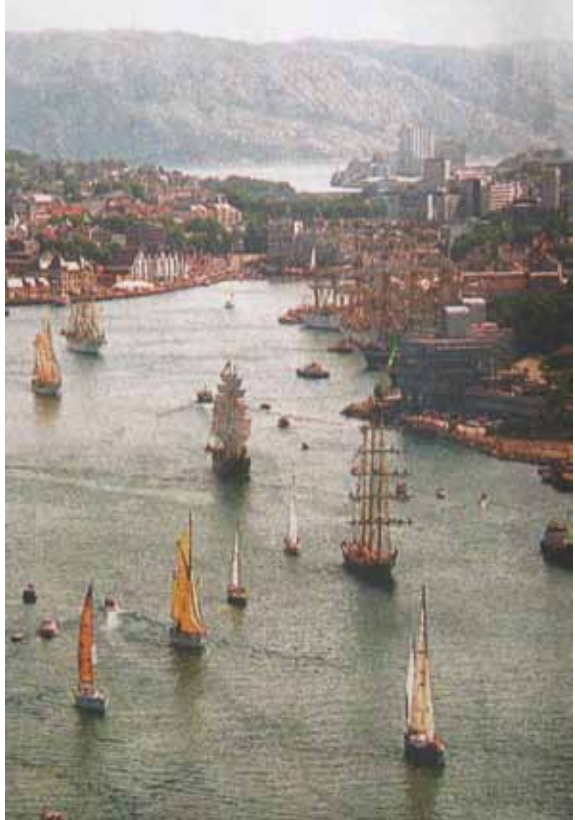
av runer og stedsnavn vant han stort ry og ble snart ledende på disse feltene.

I hovedtrekk var det få som rokket ved Magnus Olsens forklaring på Stavanger - navnet i de 50 - 60 år som nå fulgte, men i 1975 utkom professor Knut Helles bestillingsverk for Stavanger kommune: «Stavanger fra våg til by.» Etter grundig drøfting av Stavanger - navnet, og med tilslutning fra den svenske stedsnavnforskeren, professor Gösta Holm, fremlegger Helle her en helt ny, radikal hypotese når det gjelder første leddet. Han konkluderer: «*Vågen* er derfor å foretrekke som den opprinnelige *angr*. Helst var det Valbergets bratte og iøynefallende skrent mot *Vågen* som gjorde den til *Staf - ang*.»

«Den stavrette»

At *staf*r har gitt navn til fjell- og høydeforformasjoner i Vest - Norge er utvilsomt godt belagt. Men at en vertikal komponent, som Valberget, skulle kunne karakterisere det horisontale, maritime elementet, *angr*, har jeg personlig alltid hatt vanskelig for å for-døye. Det vanlige i tostavings *angr*-navn, som for eksempel Stavanger, er at første

Navnet «Stafangr» viser til skipsleia og er eldre enn byen, hevder Kåre Flokenes. Her ser vi Vågen under Cutty Sark-seilaen. (Bilde: Fredrik Refvem, SA)

leddet har en adjektivisk funksjon og beskriver det siste leddet. Vi vil da få betydningen «den stavrette», og hele navnet kan leses som «den stavrette fjorden», en tolkning som er i overensstemmelse med den Magnus Olsen kom frem til. Om dette forholdet skriver Helle: «Muligheten for en horisontal, liggende stav kan vi riktignok fort eliminere. Den er svakt belagt på forhånd». Det er vanskelig å følge Helle når han antyder at de to *Stafanger* - navnene i Sunnfjord kan forklares i analogi med for eksempel Stavaland i Bjerkreim og Stavneset i Ryfylke.

Spørsmålsteget

Professor Helles hypotese kan fortone seg slik at det ikke lenger er et karakteristikum

ved fjorden som står i fokus, men en lokalitet på land, Valberget. På den måten blir sisteleddet tonet ned, mens førsteleddet blir sentralt. De to leddene kan følgelig oppfattes som isolerte fra hverandre, og sammenstillingen virker kunstig.

Så, i 1999, utkom det endelig en helt unik stedsnavnbok hvor det stilles spørsmålsteget ved Helles hypotese, forfattet av tidligere høgskolelektor, cand. philol. Kåre Flokenes. (Han vil fra de seneste årene også være kjent for sine oversettelser av bl.a. «Den legendariske Olavssoga», «Morkin-skinna, norske kongesoger 1030 -1157» og «Norrøne fornaldersoger» fra norrønt til moderne norsk). Tittelen er «Stadnamn i Askvoll», og i denne boken tar han bl.a. for seg de to ovennevnte områdene i Sunn-

fjord som hette *Stafangr* i gammelnorsk tid . Flokenes vokste opp i dette området, han har forsket på stedsnavn i over 50 år, og ikke minst har han gjentatte ganger studert disse fjordene/ stedene fra sjøen.

«Veiens navn»

Han er derfor som få andre i stand til å trekke fruktbare sammenligninger med Stavanger- navnet her sør. På et vis fortsetter han der professor Magnus Olsen sluttet, samtidig som han har sterke motforestillinger mot den etter hvert vanlige oppfatningen av opprinnelsen til Stavanger - navnet som professor Helle la frem for offentligheten.

Professor Olsen anså de tre nevnte *Stafangr* - navnene som «veiens navn» og fremholdt at de hørte til de eldste navnene i vårt land. Lektor Flokenes viderefører dette synspunktet og hevder at disse, som alle andre *angr* - navn fra Stavanger i sør til Varanger i nord, opprinnelig ble laget av folk som rodde eller seilte langs kysten. De var ikke bare navn på trange fjorder eller våger, et faktum som navnene *Varanger* og *Porsanger* vitner om.

Kåre Flokenes nevner at *Tungenes* nordvest for Stavanger i eldre tider hette *Tungur* og han hevder at det er *staven* (eller den rette strandlinjen) fra *Tungenes* og innover til *Vågen* som er *navnegrunnlaget*. Folk som seilte langs kysten, slet seg ikke inn i det indre av *Vågen* til *Valberget* for å finne en såkalt stav, slik at de kunne navngi fjorden utenfor.

Viktig for sjøfarende

Navnene langs kysten ble gitt fra skipsleia og måtte være så karakteristiske at når de sjøfarende fikk øye på de enkelte stedene, skulle de alltid kunne orientere seg. Det var nødvendig med nøyaktige opplysninger om områdene de passerte, slik man til enhver tid var klar over hvor man befant seg. Sjøfarende langs kysten hadde i eldre tider kun ett hjelpemiddel når det gjaldt å holde rett kurs, og det var stedsnavnene. Følgelig

var det svært viktig at det ble stilt store krav til navngiverne, slik at stedsnavnene ble så bra at folk skulle kunne vite eksakt hvor de var. Bare på den måten var det mulig å seile leia eller *Nordvegen* som er *navnegrunnlaget* for Norge. Det sier seg selv at stedsnavnene måtte være navn på steder som lå i skipsleia, eller var lett synlige fra denne. Navn på steder som ikke engang i godvær kunne skimtes fra leia, var ikke brukbare, fordi man da raskt kunne risikere å komme ut av kurs.

Tungenes

Når Kåre Flokenes kommer inn på *Stafangr* – navnene i Sunnfjord, opplyser han at de inneholder opplysninger både om rette strandlinjer og om rent farvann i et område som strekker seg så langt som «*staven*» rekker, og dette har alltid vært viktig informasjon for dem som i storm og uvær måtte søke ly. Også området fra *Tungenes* og innover mot *Vågen* kunne oppfattes som en «*stav*» av folk som seilte her, og det var også flere viker hvor man kunne søke nødhavn. I henhold til Flokenes' påstander tror jeg heller ikke at det er *stedet Stafangr* som Arnor Jarleskald tenker på når han i lovkvadet til kong Magnus Olavsson i 1040 - årene utbasunerer: «Du styrte de stive stavner nordfra fra Stavanger til Danelveldet.» Etter å ha kommet gjennom Karmsundet og over Boknafjorden hadde skipene nådd *Tungenes*, et gammelt sjømerke og orienteringspunkt i forhold til en stavrett fjord. Det som den gang eventuelt var bebyggelse inne i *Vågsbunnen*, var ennå langt fra bystatus og kunne ikke sees fra skipsleia !

Flokenes er uenig med Helles påstand om at «det er analogien fra de mange *stående* fjell-, høyde-, steinstavene i Vest - Norge og i landet for øvrig som gjør det mest nærliggende å søke etter en naturformasjon bak første ledd i Stavanger - navnet.» Han trekker bl.a. frem at det langt inne i Stongfjorden ligger et nes som i strandlinjen kalles *Stafsnes*. Knut Helle er inne på

Gammelt kart over Nord-Jæren og Stavanger. Bemerkt den temmelig beine linjen fra Tunge til Stavanger, med «innsmett» der skip kunne søke ly for uvær. (Fra «Stadnamn i Askvoll»)

tanken at det er det neset som gir grunnlag for *Stafangr*. Til dette repliserer Flokenes at nevnte nes ikke kan sees fra skipsleia, og da var det ikke til noen hjelp for sjøfarerne.

Valangr ?

I sin språklige tolkning av *Stafangr* - navnet stiller han seg også spørsmål om hvordan Helle kan hevde at Valberget i byen Stavanger kan gi grunnlag for navnet *Stafangr*. Det hadde ikke vært nok at berget hadde hatt betegnelsen *Stafberg*, for dette berget ligger så langt inne i det som i dag kalles Vågen at de sjøfarende ikke kunne se det når de seilte i leia utenfor. Dersom Valberget skulle kunne ha gitt fjorden og senere

byen navn, måtte navnet ha vært *Valangr*, av et opprinnelig *Valbergangr*, for i stedsnavn er det ofte slik at et midtledd faller ut, og man får en såkalt ellipse.

Når man er kommet inn i det innerste av Vågen i det som fra lang tid tilbake het *Stafanger*, har vi tatt en avstikker fra leia de sjøfarende seilte. Navnet *Stafangr* er gitt fra denne leia, er påstanden til lektor Flokenes, og er mye eldre enn byen *Stafangr*. Hans meget plausible konklusjon er altså at det er «staven», den rette strandlinjen fra Tungenes og innover mot Vågen, som har gitt oss grunnlaget for dagens Stavangernavn !

FORD SIDEN 1922. MAZDA SIDEN 2004. VOLVO SIDEN 2008.

I Kverneland Bil er vi glad i kultur. Derfor har vi i flere tiår aktivt støttet kulturlivet i regionen – jazz, litteratur, teater, festivaler. Derfor har vi lokal samtidskunst på veggene. Og derfor er vi en stolt og spent sponsor for Stavanger2008.

2008 er et merkeår for oss i Kverneland Bil også. Slik som 2004 var det. For ikke å snakke om 1922. Kall det gjerne flerkulturelt: Nå finner du nyhetene fra både Ford, Mazda og Volvo i lokalene våre på Forus.

Vi sees!

Kverneland Bil
www.kvernelandbil.no

Handelsbanken | Stavanger Sentrum

Du finner oss i Verksgata 24 (like v/hurtigbåt-terminalen)
En bank for både privat- og bedriftskunder!

-en solid bank - nærmere deg!

Handelsbanken Stavanger Sentrum, Postboks 7034, 4001 Stavanger
Telefon 92 22 33 44 – mail:sentrum.stavanger@handelsbanken.no
www.handelsbanken.no

Steglebakken

Av Hans Eyvind Næss

Lov og straff

Gjennom flere århundre var det vanlig over hele Europa at det ved innfartsårene til byene var et sted der henrettelser fant sted. I svært mange tilfeller er disse stedene kjent og omtalt i kilder og i litteratur. Ofte er stedene markert i bybildet ved steds- og gate- navn eller ved skilt som kortfattet forteller om stedets forhistorie. Stedsnavnene er ofte selvforklarende. Det er tilfellet med navn som Galgebakken, Galgeberget og Tyvholmen. I disse tilfellene forteller stedsnav-

nene at mennesker som var dømt til døden, ble hengt der. Det stod mao galger på disse stedene. Det var tyver som ble hengt. Men selv om navn på offentlige henrettelsessteder forteller om en bestemt henrettelsesmetode kunne også andre former for henrettelser foregå på samme stedet.

Straffene som skulle idømmes ved hvert enkelt lovbrudd var spesifisert i eldre norsk lovgivning. Både i de norske landskapslovene fra tidlig middelalder og i den

Bilde 1.
Byskriver U.F. Aagaards kart fra 1726 der «Steglebachen» er nevnt (øverst til høyre). Fra Johns. Elgvin, *En by i kamp, Stavanger 1956*, s. 49.

norske landsloven fra 1273 var det paragrafer som foreskrev bruk av dødsstraff for personer som begikk grove lovbrudd. Men det norske samfunnet var likevel preget av muligheten for minnelige oppgjør mellom partene i nesten alle typer saker også ved grove voldshandlinger. Helt frem til tidlig 1600-tall var det mulig å gjøre opp drap med bøter; de gamle lovene inneholdt bestemmelser om «mannebøter». Drapsmannen og den dreptes familie kunne bli enige om et pengeoppgjør for drapet. Lovene foreskrev detaljerte prosedyrer om hvorledes personen som begikk de ulovlige handlinger skulle gå frem for å få sin sak lovlig prøvd og avgjort.

Etter hvert som Kongedømmet ble sterkere, ble statsadministrasjonen styrket både lokalt og sentralt. Kongen krevde at staten ved statens utøve av rettsstellet, dommere og fogder (som var politi- og påtalemyndighet) uavkortet skulle ta seg av det vi i dag ville kalle kriminalsaker, straffeprosessen og avstraffelsen. Denne skjerpede sosiale kontrollen i senmiddelalderen og tidlig nytid – tiden fra 1500-tallet og fremover, falt i tid sammen med en dramatisk skjerping av straffelovgivningen. Etter reformasjonen ble det eldre norske bøtesystemet, som allerede var under press fra Kongedømmet, avløst av lover skulle stemme overens med Bibelens straffekrav for ugjerningsmenn. Bibelen, særlig bestemmelser i 2. og 3. Mosebok, ble statens hovedrettskilde på strafferettens område. Lov etter lov ble fastsatt i København og sendt lensherrer (senere amtmenn), fogder, byfogder, sorenskrivere og lagmenn, og biskoper og prester med pålegg om at statens representanter nidkjært skulle påtale ulovlige handlinger og eksekvere straffer i overensstemmelse med den reviderte straffelovgivningen. Følgen var en utvikling av et mye mer brutalt offentlig strafferegime enn tidligere. De mange enkeltlovene mot drap, tyveri, trolldom, hor, blodskam, barnemord osv. ble etterhvert samlet i lov-samlinger (recesser) først i 1636, så i en ut-

videt recess i 1643 og til sist i Norske Lov fra 1687. Avsnittet om forbrytelser, den såkalte 6. bok i Norske Lov er systematisk strukturert etter De ti bud.

Jeg siterer et lite utvalg av straffebestemmelsene i Norske Lov¹.

«Hvem som overbevises at have lastet Gud, eller bespottet hans hellige Navn, Ord og Sacramenter, hannem skal Tungen levendis af hans Mund udskæris, dernæst hans Hoved afslais og tillige med Tungen sættis paa en Stage.

.....

Befindes nogen Troldmand, eller Troldquinde, at have forsoret Gud og sin hellige Daab og Christendom, og hengivet sig til Diævelen, den bør levendis at kastis paa Ilden og opbrændis.

.....

Hvo som laster Kongen, eller Dronningen, til Beskæmmelse eller deris og deris Børns Liv eftertragter, have forbrut Ære, Liv og Gods, den højre Haand af hannem levendis afhuggis. Kroppen parteris og læggis paa Stægle og Hiul, og Hovedet med Haanden sættis paa en Stage.

.....

Hvo, som gjør noget Oprør, samler, eller værver, Folk inden, eller uden Lands, gjør Stæmpling enten med Indlændske, eller Udlændske, imod Kongens offentlige Fiender enten med Raad eller Daad bistaar, være lige Straf undergiven.

.....

Hvo som anden dræber, og det ikke skeer af Vaade eller Nødværge, bøde Liv for Liv.

.....

Letfærdige Qvindfolk, som deris Foster ombringe, skulle miste deris Hals, og deris Hoved sættis paa en Stage.

.....

De som i de forbudne Leed imod Guds Lov, enten i Blod, eller Svogerskab, forsee (:)blodskam, incest), straffis paa deris

¹ Kong Christian den femtes Norske Lov, Universitetsforlaget 1982; 6. Bok finnes på s. 234-272.

Liv....da skulle Kroppene naar de halshug-
ne ere, kastis paa en Ild og oprændis.

.....

Omgængelse, som er imod Naturen,
straffis med Baal og Brand.

.....

Dersom nogen voldtager en ærlig Møe, el-
ler Enke, og det bevisis, miste sit Liv.

.....

Hvilken Egtemand, eller Egteqvinde, sig
med en anden i Egteskab indlader, bør at
miste sin Hals.

.....

Bryder nogen ud af Jern og Fængsel, og si-
den lader sig finde med Tyveri, da bør han
straffis paa Galgen?

.....

Sætter mand Ild i anden Mands Hus, La-
de, Stald, Fæhuus med Villie, da er det
Modbrand, og vorder hand tagen derved,
have forgjort sin Hals, og enten brændis,
eller stæglis...

Og – mest for kuriositetens skyld med
henvisning til en pågående debatt: «De
som holder Horehuus, straffes med Kagen
():piskes offentlig), og forvisis til den Pro-
vincie som de boe udi, eller Sættis i Spin-
dehuset (:arbeidsanstalt).

Det var mange andre brutale straffer,
som avhugging av kroppsdeler (fingre og
ører), brennemerkning i ansikt og på rygg,
pisking (svært vanlig ved mange lov-
brudd), gapestokk m..fl.

Offentlig avstraffelse

Kongens motiver for å ta full kontroll over
rettsstellet var mange, moralske, pekuniære
og betinget av ønsket om kontroll ove
statens innbyggere. Straffen skulle skrem-
me innbyggerne fra å begå forbrytelser. De
skulle være til «skrekk og avsky». Kongen

2 Både tidligere og ved en straffeskjerpelse i 1690 ble
hengning den ordinære straff for tyveri i seg selv.
En systematisk gjennomgang av lovgivning i etterre-
formasjonstiden finnes hos Hans Eyvind Næss, kapitlet
«Straffelovgivningen i Danmark-Norge etter reformasjo-
nen» i *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet*,
Osl 1981, s. 40-62.

begrunnet dette med at en slik rettshånd-
hevelse var i overensstemmelse med Guds
vilje. For å kunne en optimal avskrekkende
effekt måtte straffene være offentlige. Al-
muen måtte bivåne avstraffelsen. Derfor
måtte straffene eksekveres på steder som
var lett tilgjengelige og der så mange som
mulig av innbyggerne kunne samles i løpet
av kort tid. Et paradoks som ofte overses
er at det samtidig var en vanlig oppfatning
blant den lokale øvrighet at straffen skulle
eksekveres på eller nær det stedet lovbrud-
det var begått, og dette var ofte ikke på ste-
der der det var enkelt å arrangere en offent-
lig henrettelse med et stort tilskuerantall.
Følgen av disse motsatte hensynene er at
vi ofte ikke vet hvor henrettelsene fant sted
med mindre det står eksplisitt i dommen
eller i regnskapet som forteller om utgif-
tene forbundet med rettssaken og henret-
telsene. Og i de fleste tilfeller opplyser kil-
dene IKKE om retterstedet. Men det er all
mulig grunn til å anta at de fleste henret-
telser fant sted på bestemte steder gjøn-
nom en lang periode. Dette er det mange
eksempler på. I en rekke tilfeller er steds-
navnene selvforklarende. Galgeberget i
Oslo er inntegnet på et kart fra 1745; der
er det inntegnet både galge og stegle. Her
stod det også gapestokk. Galgeberget ved
Trondheim lå ved innfartsveien til byen sør-
fra. Her ble dødsdømte personer hengt el-
ler halshugd. Galgebakken på Nordnes er
ett av flere henrettelsessteder i Bergen; et
annet er Tyvholmen.³ Det stod galge på
Nordnes til 1830-årene. Stedet ble brukt i
forbindelse med avstraffelse til 1876. Da
fant den siste offentlige henrettelsen i Nor-
ge sted her på Nordnes i Bergen.⁴ Det ble
tent bål på Nordnes der trollfolk ble henret-
tet. På Nordnes er det reist en minnestein
om de ca. 300 personer som ble henrettet
for trolldom i Norge i perioden 1570-1695.
Stedet lå høyt og fritt. Det kunne samles

3 Christopher John Harris; *Retterstedene på Nordnes*,
nettside.

4 *ibidem*

Bilde 2. Knud Baades maleri av Breivatnet 1822 der en ser kapellan Børge Petersens bolig ved Breivatnet t.v. for Kongsgaten. Maleriet er gjengitt i boken «Stavanger. Byen i billedkunsten», red. Gabriel Schanche Hidle, Stavanger 1976, s. 36.

Bildet viser at Steglebakken lå for seg selv på sørsiden av Breivatnet helt frem til det ble bygget hus her fra 1840-tallet og fremover; det kan forklare at Petersen satte navne «Enestæd» på eiendommen; men i offentlig navnebruk fortsatte Steglebakken å være navnet på eiendommen i offentlige dokumenter. Maleriet viser også at området var utmerket egnet for det offentlige henrettelsesteater der stedet det lå på et bart og nakent område på begge sider av hovedveien inn mot Stavanger.

mye folk her, og henrettelsene kunne ses i mils omkrets. Galgebakken er bevart som stedsnavn på Karlsøy og i Kongsvinger. Navnet finnes også flere steder i Danmark og Sverige.⁵ Ved Sandviken ved Stavanger (Bjergsted) ble flere dødsdømte trollfolk brent på bålet.⁶

Fra eksekusjonssted til kapellangård

I Stavanger er «Steiglebakken»- med denne skrivemåten - tegnet inn på byskriver

⁵ Dette er et lite knippe av opplysninger funnet ved søk på nettstedet Google.

⁶ Ola Aurens, kapitlet Heksen i Mennesker og Skjebner. Stavanger 1938, s. 120.

U.F.Aagards bykart fra 1726 (bilde 1). Navnet har altså vært kjent lenge, men muntlige overleveringer om «Steglebakken som henrettelsessted er ikke kjent. Og Steglebakken nevnes sjelden i skriftlige kilder. I historiebøker og skriftlige beretninger om Stavangers fortid finnes begrepet «i Steglebakken». Flere steder er skrevet at Minnekorset over Erling Skjalgsson stod «i Steglebakken». Minnekorset er tegnet inn på 1726-kartet. (Det står nå på Stavanger Museum). Det har vært lett å oppfatte Steglebakken som et gateløp, men det var det ikke. Steglebakken er et område sør for dattidens bybebyggelse. Det var et område med betydelig utstrekning, noe som ses tydelig av 1726-kartet.

Topografien er veldig oversiktlig på Knud Baades maleri fra 1822 (bilde 2).⁷ Huset i forkant tilhørte kapellan ved Domkirken Børge Petersen. Dette huset og det landområde som hørte til det utgjorde Steglebakken.

Bilde 3. Steglebakken fargelagt av Hans Eyvind Næss på Torstrups kart fra 1871.

Kaptein og konduktør Christian Fredrik Torstrups bykart fra 1868 er basert på nøyaktige oppmålinger av byens tomter gjennomført i årene 1863-1867. På disse tegningene er tomten påført brannnummer.⁸ Av kartene, både oversiktskartet og detaljkartene er det tegnet inn tomter på øst og vestsiden av Kongsgaten, eller Postveien som den ble kalt i tidligere tider. På hovedkartet ser en med brannnummer 754 (Kongsgt. 45), 1432 (Kongsgt. 46), 1358 (Kongsgt. 44) og 768 (Bergelandsgt. 41), (bilde 3).

Det fremgår av panteregisteret for Stavanger at disse tomten er utskilt fra «eiendommen» Steglebakken. Tomten nordover mot Domkirken er gamle konventgrunner og tomten sør og øst for Breiavatnet er skilt ut fra Kanniket. Hele denne eiendoms-

massen er m.a.o. kirkegods fra middelalderen som representerte inntektsgrunnlaget for prestene ved Stavanger Domkirke.⁹ Etter reformasjonen kom eiendommene på statens hender, men fortsatte som inntektsgrunnlag for forvaltning av kirkene og geistligheten. Rundt byen lå Hetland prestegård (Præstegaarden Bergeland som den er kalt på kartet), Bispeladegård og Kannik (en del av Kannik ble prestegård; huset ligger i dag i Musøgaten og eies av Stavanger Turistforening). På kartet er Josefinstiftelsen avmerket med svart; tomten var en del av konventgrunnene eller kannikgrunnene (begrepsbruken veksler litt i kildene). Opp mellom Steglebakken og Josefinstiftelsen har Stiftelsesgaden fått navn, men en ser av kartet at gateløpet opprinnelig svingte; det er senere endret slik at mens Bergelandsgaten i dag fortsetter som Birkelandsgaten sørover, går Stif-

Bilde 4. Eiendommene med brannnummer på Torstrupstegninger fra 1863-1866. Øverst 41, 43 og 45. Nederst 49 og 47.

⁷ Knud Baade: *Stavanger med Domkirken 1822. Stavanger kommune. Gjengitt i Stavanger i bildekunsten*, red. Gabriel Schanche Hidle, Stavanger 1976, s. 36.

⁸ Oppmålingene finnes ved Byarkivet i Stavanger. Kartet ble trykket i 1871.

⁹ Se mer om kirkens jordegods rundt den gamle bykjerne hos Knut Helle, *Fra våg til by. Stavanger 1975*, bl.a. s.106f.

Bilde 5. Bredevannet 1832, malt av Hans Leganger Reusch; dette er et utsnitt av maleriet som er gjengitt i «Stavanger i billedkunsten», s. 39, (se bilde 3); her ser en helt til høyre kapellan Petersens bolig slik huset så ut da arvingene hans eide det.

telsesgaten rett opp skåningen med løpet rettet ut østover.

På Torstrups detaljoppmålinger (kalt crocquiter, fransk for tegning) ser en at tomten nummer 754 (Kongsgt. 45) er inndelt i flere brannnummer; fra venstre mot høyre sett østover, nr. 1749 (Kongsgt. 41), 1771 (Kongsgt. 43), 754 (Kongsgt. 45), 1506 (Kongsgt. 47) og 1505 (Kongsgt. 49) (bilde 4).¹⁰

Et fotografi fra ca. 1880 er en god illustrasjon på det området som utgjorde Steglebakken og som lå både på øst og vestsiden av Breivatnet. På fotografiet ser en litt av Josefinestiftelsen til høyre. Vest for Kongsgaten - altså ut mot Breivatnet - ligger Kongsgaten 49 (frøknene Rings Pike-skole), Kongst. 47 (arkitekt von der Lippe), Kongsgt. 45 (fogd Hansen), Kongsgt. 43

(o.r. sakfører Ellingsen) og Kongsgt. 41 (enkefru Kielland). Det er disse navnene som er oppgitt som eiere på Tostrups kart.

Eiendomsutviklingen for Steglebakken kan følges i detalj fra ca. 1800 og fremover.

Hele eiendommen leide kapellan til Domkirken Børge Petersen von Fyren (1774-1816) av staten. Han var sønn av fyrforvalter Morten Henrich Petersen von Fyren (1711-1765) og Christine Sophie Smith (1712-1788). Børge Petersen ble gift i 1775 med Anna Christine Kamstrup (1754-1814), datter av prost i Stavanger Hans Kamstrup (1724-1765) og Helena Eligers Winther (1732-1801).

Børge Petersen var kapellan ved Stavanger Domkirke i 42 år, fra 1774 til 1816. Vi vet ikke når Børge Petersen leide Steglebakken. Huset på eiendommen er gjengitt på Knud Baades maleri i 1822 (bilde 2). Det er trolig bygget på slutten av 1700-tallet, kanskje allerede på 1770-tallet. Jens Zetlitz's dikt «Egenæs» er en hyllest til den landskapskultivering mange byborgere bidro til både på Egenes-løkenne og andre steder i byens omegn siden 1770-tallet. Det er ikke bare Kielland-familiens medlemmer som

¹⁰ Tostrups crocquiter finnes ved Byarkivet i Stavanger.

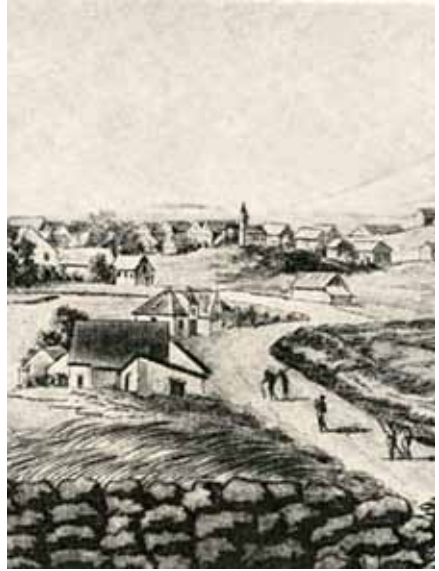
blir hyllet for oppdyrkingen av Egenes. Også andre er nevnt i dette store og allegoriske diktet.¹¹ Det heter i diktet:

«Med lige Velbehag og lige Gunst
Dets ():Bredevandets) Bølger om den
steile Bakke spørger,
Hvor Pettersen med oekonomisk Kunst
Sin Grund og Bygning aarlighaars forøger».

Zetlitz spiller her bevisst på selve stedsnavnet Steglebakken. Hans egen anmerknning er slik: «Saavel Sognepræsten som den residerende Capellan have hver sit Jordbrug nær ved Byen: Canniche kaldes det, som er henlagt til den sidste ():altså kapellanen). Paa denne Gaards Grund, og et Sted som kaldes Steilebakken – strax udnefor Byen og i Bredden af Bredevandet – har den nuværende Capelland, Hr. Børge Pettersen, bygget sig en Bopæl af den skjønneste Beliggenhed. Det besynderligste ved denne Bygning er ellers, at den voxer med Hr. Pettersens Familie, og at den, skjønt en stedsevoksende, dog er en temmelig beqvem Bolig».¹² Carl Lous skrev i 1868 om Børge Pettersens gård «Enestæd» eller «Steglebakken»; kapellanen ser ut til selv å ha ønsket å erstatte det gamle navn med dets minner om fortidens brutale hverdag med et navn som mer minnet om borgeres og embetsmenns bruk av navn på sine lystgårder og embetsgårder (bilde 5).¹³

Både av kommentarene til Zetlitz og ut fra at hans forgjenger som kapellan frem til 1773, Andreas Urdahl, hadde sitt bosted på Torget, altså midt i byen, synes det trolig at Børge Petersen har fått leie hele Steglebakken som kapellangård i 1774 (bilde 6).

Selv om leieavtalen om dette ikke er

Bilde 6. Vi ser av en radering av G. Haus etter maleri av C.A. Lorentzen ca. 1790 at kapellan Børge Petersens gård stod på Steglebakken på det tidspunkt. Raderingen er gjengitt hos Johs. Elgvin, en by i kamp. Stavanger 1536-1814, Stavanger 1956, s. 79.

kjent, er kronologien for Børge Petersens barneflokk vel kjent. Hans eldste barn ble født i 1776 og hans niende og yngste i 1786 (dette yngste barn var Børge Christian Petersen von Fyren som både ble fogd i Ryfylke og som senere var sorenskriver i Karmsund og Hesbø med bopel på Voll på Mosterøy).

Vi vet ikke hvem som bodde i kapellanshuset etter Børge Petersen døde i 1816, men det må ha vært noen av barnene hans, for i 1831 fikk arvingene hans kongeskjøte på eiendommen Steglebakken. Skjøtet ble tinglyst 10.11. 1831.¹⁴ Fogd over Jæren, Søren Daniel Schiøtz (1796-1863) fikk tgl. kjøte på eiendommen 24.4. 1854 (bilde 7 og 8).¹⁵

11 Jens Zetlitz; Egenes. Et Digt med Anmærkninger Første gang publisert i 1793; her gjengitt i utgave ved Jan Hendrich Lexow på Stabenfeldt forlag, Stavanger, 1969 med særlig referanse til omtalen av Børge Petersens eiendom ved Breivavatnet, s.st., s. 35 med anmerkninger s. 63.

12 S.st., s. 63

13 Carl Lous, En Stavangersk Cicerone, Stavanger 1868, nettutgaven s. 54, se note 29.

14 Tingbok for Jæren og Dalane nr. 12, pag. 161e.

15 Tingbok for Byfogden i Stavanger nr. 12, fol. 147b-158a.

Bilde 7. Maleri av Ladegård mot Breiavatnet av fra 1854 av Suchow. Bildet er gjengitt i «Stavanger i billedkunsten», s. 52 (se bilde tre); midt på bildet, ved Breiavatnet, ser en huset som Børge Petersens arvinger solgte til Søren Daniel Schiøtz i 1854, samme året som bildet er malt.

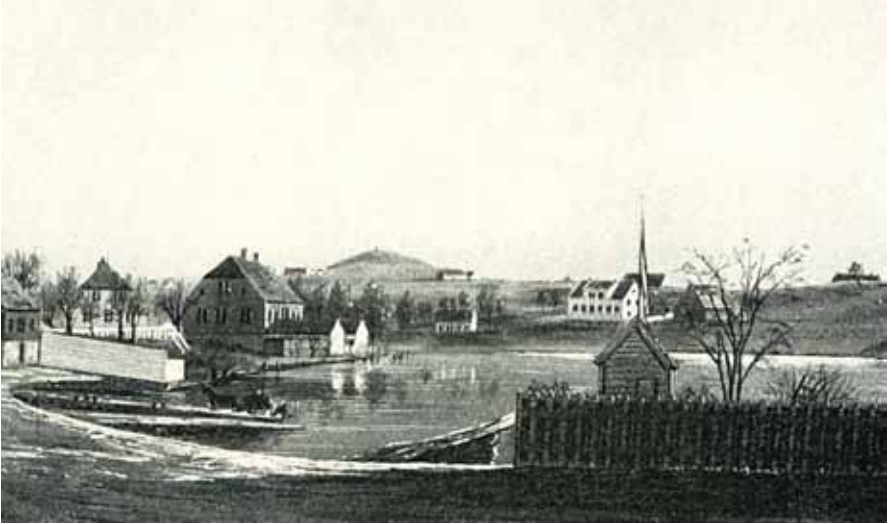
Overdragelsen gjaldt «Steglebakken i Stavanger, bestaaende af Huus med mur- og nagelfaste Indretninger nedenfor Postveien med tilhørende Grund og Hauge samt Jordstykke ovenfor Postveien «.

Bilde 8. Fogd Søren Daniel Schiøtz. Fotografi gjengitt i «Stavanger på 1800-tallet» (red. Hans Eyvind Næss), 1975, s. 132.

Søren Daniel Schiøtz ble gift 13.9. 1826 med Charlotte Petrea Rosenkilde (1800-1850), datter av kjøpmann Peder Valentim Rosenkilde og Charlotte Sophie Winsnæs. Schiøtz var sønnesønn av byfogd i Stavanger, Søren Schiøtz og nevø til sorenskriver i Karmsund, Eiler Hagerup Schiøtz, som bodde i Stavanger; han var svoger til kapellan Børge Petersen von Fyren! Det var mao. tette familiebånd mellom de første beboerne på Steglebakken. Søren Daniel Schiøtz oppkalte eiendommen ved Breiavatnet etter sin kone og gav den navnet Charlottenlund (bilde 9). Schiøtz eide også hus ved Laugmannsgaten og benyttet Charlottenlund som lystgård. Det har lenge vært antatt at han opførte lystgården i 1828, men det er noe uklart hva som er grunnlaget for denne antagelsen. Han kan teoretisk ha leid eiendommen av familien Petersen gjennom lang tid. Men dette er ikke sannsynlig siden det fremgår av skjøtet fra 1854 at Steglebakken hadde vært utbygd ved auksjon før Schiøtz kjøpte eiendommen i 1854.

Rimeligere er det å tro at Schiøtz har bygget om familien Petesens våningshus eller revet det og bygget et nytt hus med det utseende det har beholdt frem til i dag.

Dessverre kan en ikke følge beskrivelsen av våningshuset tilbake lenger enn til branntakstprotokollen i 1856, fordi byens takstprotokoller ikke dekker denne delen av byen lenger tilbake i tid fordi disse eiendommene frem til 1840-årene lå utenfor bygrensen.

Steglebakken fra kapellangård til boligområde for byens kondisjonerte

Kongsgt. 45

Som vi har sett er Kongsgt. 45 med branntakstnummer 754 den opprinnelige eiendommen Steglebakken med det omfang den hadde da Steglebakken ble tatt i bruk som hus og hage for kapellan Børge Petersen. Fogd Søren Daniel Schiøtz var eier fra 1854 og kalte eiendommen «Charlottenlund». Ambrosius Hansen (1812-1870), som overtok som fogd over Jæren fogderi etter Schiøtz, kjøpte forgiengerens eiendom ved Breivatnet i 1864. Fogd Hansen var gift med Ida Caroline Thorsen (1811-1886). Hus og tomt ble kjøpt av enkefru Anna Kielland

Bilde 9. Fotografi av Charlottenlund fra 1857 etter akvarell av H..C. Knudsen, gjengitt i Stavanger på 1800-tallet (1975), s. 132, eid av Søren Daniel Schiøtz. Han kjøpte eiendommen Steglebakken av kapellan Børge Petersens arvinger i 1854.

Schiøtz kalte eiendommen Charlottenlund etter sin kone. Selv om han neppe har bygd nytt hus på tomten, forteller opplysninger i branntakstprotokollene, som har detaljbeskrivelser fra eiendommen fra 1856 og fremover, at han bygde tilbygg på huset og at det ble oppført flere enkeltstående og mindre bygninger på eiendommen, hus som senere er revet.

med skjøte tgl. 29.4. 1875¹⁶ Hun solgte huset med tomt til o.r. sakfører, senere fogd, Johan Johnsen i 1877. Men Anna Kielland beholdt selv eiendommen nord for Kongsgt. 45 (se Kongsgt. 43 og Kongsgt. 41). N.E. Tjensvold ble eier i 1898. Konditor S.L. Juell kjøpte eiendommen i 1898. Han hadde konditori her i huset som forfatteren Alexander L. Kielland frekventerte noen få år. Gustav Hansen Nesting kjøpte eiendommen på auksjon i 1908 og Stavanger kommune overtok eiendommen i 1917.

¹⁶ Alle eiendomsoverdragelsene som gjelder tomter utgått fra Steglebakken finnes i Pantereregister nr. 5 for Stavanger, s. 10-16 og 46.

Tomtene på østsiden av Kongsgaten med matrikelnummer Kongsgt. 44 og 46 og Bergelandsgt. 41 ble utskilt slik:

Kongsgt. 44

Henrik O. Zetlitz kjøpte tomten Kongsgt. 44 (brannnummer 1432) av fogd Schiøtz's arvinger i 1865. Senere eiere var Hans Zimmer (fra 1882) og Christian Jacob Meidell (fra 1908).

Kongsgt. 46

Anna Blomme Lindahl fikk skjøte på tomten av fogd Schiøtz i 1862. Senere overtok Hans Falck eiendommen som han solgte til Morten Aarstad i 1916.

Bergelandsgt. 41

Torger Henriksen kjøpte tomten av Christine Sophie Petersen, Børge Petersens datter, i 1851. Senere eiere har vært Lars J. Egeland (1854), Abraham Tønnesen (1858), Edv. T. Christensen (1910), Johan Sandsmark (1912) og A. Jørgensen (1915); familien Jørgensen eide dette huset i en årrekke og hadde dropsfabrikk i kjelleren. Derfor luktet det godt langt ut på gaten!

Kongsgt. 47

Arkitekt Conrad Fredrich von der Lippe (1833-1901) fikk skjøte av fogd A. Hansen på denne nabotomten til Kongsgt. 45 i 1867. von der Lippe tegnet bl.a. St. Petri kirke i Stavanger og lystgården Bjergsted. Han solgte den videre til fogd over Jæren fogderi, Halfdan Olsen, i 1874. Halfdan Olsen ble fogd på Jæren etter fogd Hansen i nabohuset, og han var dermed den tredje jærfogden på rad som hadde sin byeieendom på Steglebakken. Fogd Olsens arvinger solgte eiendommen til byfogd N. Meyer i 1907. Doktor G. Nilsen overtok eiendommen i 1913. Han solgte den til Stavanger kommune i 1918.

Kongsgt. 49

Politimester Aas kjøpte tomten av fogd A. Hansen i Kongsgt. 45 i 1867 og bygde hus

på tomten. Etter noen år ble det innredet skole i huset, frøknene Rings pikeskole, og i 1895 fikk søstrene Sally, Laura, Dorthe, Hanna, Josefine og Marie Ring auksjonskjøpte på eiendommen. Doktor Thv. Buch kjøpte eiendommen i 1915. Stavanger kommune kjøpte den i 1925.

Bygningene Kongsgt. 47 og 49 ble bygget sammen til ett hus. Det har inneholdt flere kommunale virksomheter opp gjennom årene, bl.a. som sosialkontor. Huset har også vært foreslått brukt til andre formål, i 1980-årene til kontor og utstillingslokale for Utvandrerseieret og i disse dager til Litteraturhus i Stavanger.

Kongsgt. 43 (bilde 10)

Fru Anna Kielland kjøpte i 1875 den restdelen av Steglebakken som omfattes av Kongsgt. 45, 43 og 41. Hun solgte det gamle hus på nr. 45 til Johan Johnsen i 1877; tomten til Kongst. 43 solgte hun til kjøpmann C. Houge Thiis allerede høsten 1875. Selv beholdt hun tomten til Kongsgt. 41. C.J. Ellingsen kjøpte Kongsgt. 43 i 1879. I 1917 ble eiendommen overtatt av Halvor Øgreid og hans kone Emma Nielsen. Deres stuer i husets 1. etasje er fremdeles intakt. Emma Nielsen drev veiledig arbeide i hjemmet sitt, og huset fikk på folkemunne tilnavnet «Arken», et navn som henspiller på Emma Nielsens barmhjertighet mot alle mennesker som led vondt. Stavanger kommune kjøpte eiendommen i 1947. I dag er huset Eldres Hus.

Kongsgt. 41

Fru Anna Kielland eide denne eiendommen som en del av Kongsgt. 45 – eller brannnummer 754 – som hun kjøpte i 1875. Anna Kielland var enke etter Gabriel Schanche Kielland (1812-1863), eldste sønn til Jacob Kielland, eier av handelshuset Jacob Kielland & Søn. Gabriel døde i 1863 noen måneder før faren. Gabriel giftet seg i 1836 med Anna Henriette Charlotte Schram (f. på Island i 1811 og døde i Stavanger 31.12.1891). Fru

Kielland bygde i 1877 huset som fremdeles står på tomten. Hennes arvinger solgte eiendommen til o.r. sakfører Jess Daae i 1893. Enken hans, Hanna Daae, solgte huset til Anna Falck i 1912. Hennes arvinger solgte det til Stavanger Handelsfunksjonærs forening i 1924. I nyere tid har flere restauranter holdt til i huset.

I 1848 bygget Rasmus Rasmussen Høgeli (Haukali) hus på tomten med adresse Bergelandsgt. 43, med brannnummer 767. Han lånte penger til husbyggingen og i panteoblisasjonen skrev Rasmus at huset stod «på Steglebakken». Da han fikk Kongeskjøte på tomten i 1857 skrev departementet atr tomten var utskilt fra Hetland prestegård og Bergeland. Tomten lå i flukt med de andre tomtene som lå på nedsiden av Bergelandsgaten og som samlet utgjorde Steglebakken, så i praktisk henseende må den ned gjennom generasjonene være blitt oppfattet som en del av Steglebakken, slik også Rasmus Rasmussen gjorde

Bilde 10. Denne akvarellen av Mons Gabriel Monsen er kalt «Utsikt fra Kleivå mot Bergeland» i Byhistorisk kunstmappe utgitt av Byhistorisk Forening Stavanger. Påførselen i høyre hjørne viser at tegningen er påbegynt vinteren 1867 og avsluttet i mars 1868. Og det vi ser stemmer med arkivopplysningene om bebyggelsen. Mot Breiavatnet se en Kongsgt. 45 «Charlottenlund» med de påbygg på hovedhuset som det har fremdeles mens tilbyggene foran huset senere er blitt revet. Huset omfatter fremdeles tomtene til bygningene Kongsgt. 43 (bygget 1875) og 41 (bygget 1877). Tomtene til Kongsgt. 47 og 49 ble fradelt Kongsgt. 45 i 1867, men så vidt en kan se er det bare nr. 47 som er bygget ferdig da akvarellen ble laget; nr. 49 var kanskje påbegynt allerede men ble trolig ferdigbygget i 1868; Monsen har latt tomten skjule av høye trær!

da han bebygget tomten. Dette lille stykket dannet m.a.o. grensepunktet for eiendommene Heland prestegård, Bergeland og Steglebakken mot øst.

Etter at kapellan Petersens arvinger solgte Steglebakken ble det i løpet av årene i 1854-1877 bygget en rekke hus her. Den-

Bilde 11. Fotografi fra ca. 1880 gjengitt i «Stavanger. Bilder fra en svunden tid», Stavanger 1973, s. 29 øverst. Fotografiet fanger inn hele området Steglebakken; nederst mot Breiavatnet ses eiendommene Kongsgt. 41-49. Øverst til h. i skråningen Kongssteinen, som senere ble sprengt bort.

ne innfartsåren til Stavanger som engang hadde vært preget av gru og uhygge ble et mondent og vakkert gateløp preget av arkitekttegnede trehus for embetsmenn - byfogd og fogder -, kjøpmenn og kjøpmannsenker og fremtredende representanter for de frie profesjoner, som arkitekt von der Lippe og flere overretts sakførere (bilde 11 og 12).

Bilde 12. Eiendommene Kongsgt. 41-47 i dag. Bildet er tatt av Hans Eyvind Næss i 2001 og er gjengitt i boken «Fra rune til rigg», skrevet av Eli Aga og Hans Eyvind Næss, Stavanger 2001, s. 120.

Straff og sted i Stavanger

Når staten helt og fullt tok hånd om påtale, dom og eksekusjon hadde den lokale øvrighet på rettsstelletts område, byfogden, plikt til å tilse at straffene ble eksekvert i henhold til lovens bestemmelser. Det var i løpet av 1500 og 1600-tallet blitt en flora av ulike straffeformer, jfr. Utdragene fra Norske Lov ovf.. Noen lovbrøtere skulle brennemerkes, andre piskes, atter andre skulle stå i gapestokk eller halsjern. Personer som ble dømt til døden skulle lide på ulike vis. Noen skulle halshugges med øks, andre med sverd. Noen skulle henges i galgen, andre brennes på bålet. For de verste

lovbrytere skulle de avdødes kroppsdeler vises frem offentlig.

Det var viktig at straffene ble eksekvert på steder der så mange som mulig av stedets og egnens innbyggere kunne bli avskremt av den offentlige avstraffelse. Det var derfor vanlig at gapestokken og halsjernet stod ved kirken slik at menn og kvinner kunne stå der på søndagene til spott og spe for menigheten. Siden det var kirkeplikt var dette en hensiktsmessig måte for øvrigheten å sikre at denne skamstraffen ble effektivt håndtert. Pisking ble foretatt ved at lovbyrteren ble bundet til en påle, kaken. Dette skjedde i mange byer på Torvet, der det alltid var mange mennesker tilstede. I Stavanger var lovbyrtere varetektsfengslet både i murkjellere i Kongsården og i den gamle Mariakirken, som var byens rettslokale på 1600- og 1700-tallet. Kanskje har lovbyrtere også blitt straffet like ved disse fengslene.

Dessverre opplyser kildene lite om stedene der straffene ble eksekvert. Men selv om opplysninger om stedene for offentlig avstraffelse bare finnes nevnt sporadisk, har vi sikker kunnskap om tre steder i Stavanger der lovbyrtere ble straffet.

Vi vet at flere personer på 1620-tallet ble dødsdømt og brent i Sandviken¹⁷. Den siste kvinnen som ble henrettet for fosterdrap i Stavanger i 1755 kan ha blitt halshodet her; det er ikke usannsynlig at det er denne henrettelsen det siktes til i «En Stavangersk Cicerone» fra 1868 der det står om Sandviken; «var i forrige Aarh. Rettersted med Pæle (Kag). Vores Gamle Forfædre vidste at fortælle om en ung Pige, der blev halshugget her for Barnemord og om det gyseelige Syn af hendes Hoved med det lange flagrende Haar paa Steilen».¹⁸

¹⁷ Se note 4.

¹⁸ Synnøve Østebø, 2005, s. 114ff, se note 37. En Stavangersk Cicerone, nettutgaven s. 15, se note 30 nedf.

Gunnar Skadsberg; Torvet/Torget tusenårsstedet i Stavanger (I), Stavangeren 1/2008, s.27. I artikkelen foreligger en feillesning av En Stavangersk Cicerone idet det ikke

På Torget i Stavanger ble det foretatt flere typer offentlige avstraffelser på 1600-tallet; her var det vært både kak (påle) der lovbyrterne ble pisket, galge med vippe og halssjern.¹⁹ Det er imidlertid ikke kjent at noen er blitt henrettet på Torget.²⁰ Grunnen til at offentlige henrettelser neppe har funnet sted på Torget er at det var vanlig at den henrettedes kroppsdeler ble begravet under eller nær ved henrettelsesstedet.²¹ Det var vanskelig å gjøre dette midt på byens torg. Det kan imidlertid godt ha skjedd både i Sandviken og ved Steglebakken.

Steglebakken var det stedet like ved Stavanger (det lå utenfor bygrensen) som har et navn som forteller at her ble henrettelser uomtvistelig eksekvert. Beliggenheten var ideell for gjennomføring av henrettelsesrituale. Den dødsdømte skulle hentes fra fengselet og gå eller bli fraktet til eksekusjonsstedet. Trolig ble prosesjonen ledet av byens trommeslager; Stavanger hadde trommeslagere og byens trommer ble innkjøpt og vedlikeholdt som en utgift på bykassen.²² I opptoget deltok byens prester, dommerne, fogder og byfogd, byens ting-

tok 57 år fra lensherren beordret strafferedskaper oppsatt på Torvet slik Skadberg skriver; redskapene ble satt opp i 1650 og 1657 etter lensherrens befaling, jfr. En Stavangersk Cicerone, nettugaven s. 76 (note 51), jfr. note 30 nedf.

¹⁹ Johs. Elgvin; En by i kamp. Stavanger 1536-1814. Stavanger 1956, s. 129. En Stavangersk Cicerone, nettutgaven s. 18 og note 41, se note

²⁰ Hos Skadberg, op.cit., s. 28, sies det at en kvinne ble henrettet med sverd på torget. Kilden er byregnskapene. Den gjaldt Trau-Astrid som ble henrettet med sverd for trolldom i 1662. (Navnet kan komme av at hun ble fraktet på et traue mellom hjemmet sitt og rettslokalet/fengslet, men det kan også henspille på at hun var gift med en traue-maker). Det er imidlertid ikke nevnt i regnskapene hvor henrettelsen fant sted. Kilden er: Byregnskapet for Stavanger 1662 som ligger i legget Byregnskapet for Stavanger len 1648-1672 i Rentekammerets arkiv i Riksarkivet, Oslo).

²¹ Harris, op.cit.

²² Se t.eks. Kemnerregnskap for Stavanger 1665/166 og 1666/1666 der byens trommeslager Henrich Brochmann og byens trommer nevnes. Lensarkivet i Stavanger, boks 59. Statsarkivet i Stavanger.

menn og så mange av bybefolkningen som kunne ta seg tid å se på avrettingen. Bøddelen ble hentet til byen, ofte fra Bergen, for Stavanger hadde ikke alltid egen bøddel boende i byen. Bøddelen ble i datiden til vanlig omtalt som mestermann eller skarpretter. I årene 1658-1664 ble det årlig betalt 10 riksdaler fra bykassen som lønn til skarpretteren «Mester Carsten».²³ Men han dro også fra byen; først i 1683 fikk byens øvrighet «ved ytterste flid» ansatt Jørgen Rasmussen som ny bøddel.²⁴

Steglebakken som henrettingssted

På et eller annet tidspunkt må staten og byens myndigheter ha kommet til enighet om at dette området ved den landverts hovedinnfartsåren til Stavanger skulle brukes til offentlige henrettelser. Vi vet ikke når dette skjedde. Men stedsnavnet ses på bykartet fra 1726. Og den 17. februar 1688 står denne dommen å lese i tingboken for Jæren og Dalane:

«Ko(ngelig) Ma(jestets) fouget Mons(ieur) Madts Hansen Holmb lod fremb-stille udj Rete en fatig husmannsEnche paa Egeland i Haug schibrede Naffnlig Joren Thorstensdatter, Som haff(ue)r for en Maanidts tid Siden Myrdt Sin dater Wed Naffn Lisbet Osmundsater Wngefeer 10 Aar Gammel och det med en øxse och Gif-fuit hinde der med Thuende houng, som hun deroff(ue)r straxsens døde, Huor for Ko. Ma. Fouget formente och paastod hun for Samme begangne giorte Gierning at Lide och Wndgjelde Som Wed bør Huorom hand Eschet Retmessig domb, ochhaff(ue)r hun iche Widere end som nogle Gamble Wedmels Kleder som hun staar och Gaar udj, Som iche er Anderle-

dis hun Nepe kand skiulle Sit Syndige le-geme udj,

Bem(el)te Quindfolch Joren Thorstens-dater iche kunde fragaae Joe samme onde Gierning paa ...hendes dater Lisbet Osmundsater at haffue begaait och Gi-ort, och ded Wed en Slemb och forbande-de Indschydelse som hinde paakomb, Bad Inderlige dend høyeste Gud om Naade, at denne hinds Store forargelige Synd maate hinde forlades, och gjerne for Sin giorte Gi-erning paa legemit at Lide och der med at Were tilfreds.

Da (etter denne tilståelsen)døm-mis och affSiges her med for Rette, At hun for omRørte begangne Gierning paa hin-des dater, at Straffes paa hinds hals Wed Suerdit, dernest hinds høyre haand och at Affhuggis och Saa Siden hoffuidet med haanden at Slaais fast paa en Stage Andre disligeSindede til Merchelige Excem-pel och affschye och det Wed Steillebachen som Sæduanligt, ...».

Saken ble ført på Stavanger tingstue (trolig i Mariakirken ved Domkirken som var byens rettslokale), og domsmennene var fra Stavanger. Jorunn Torsteinsdatter kom fra gården Eikeland i Time (den gang Haug skipreide) og er trolig datter av husmannen Torstein på Eikeland som er nevnt i 1665.²⁵ Det var vanlig at alvorlige straffesaker ble ført i byen enten med lagmannen til stede i rettsalen eller etter at domsmennene hadde rådført seg med lagmannen, som bodde i Stavanger.²⁶

Vi har ikke dokumentasjon på at henret-telsen fant sted, men det er sannsynlig at så skjedde. Gjerningen var særdeles grov. Jorunn tilstod drapet og det er lite trolig at det på slutten av 1600-tallet var omstendigheter som skulle tilsi Jorunn ville bli benådet.

23 Se t.eks. Byregnskapet for 1663/1664. Lensarkivet i Stavanger boks 59, Statsarkivet i Stavanger.

Elgvin, op cit., s. 96; her fortelles det at byens bøddel rømte fra byen i 1616. Byen hadde atter bøddel i 1622. Men i 1657 opplyses at «på noen rum tid» har man hentet bøddel fra Kristiansand eller Bergen. Men så ble det på nytt ansatt bøddel i Stavanger.

24 Elgvin, op.cit., s. 96.

25 Time Gards- og ættesoge. Red. Roald Undheim. Time 1973, s. 407.

26 Hans Eyvind Næss, Tingbøker som historisk kilde-materiale, i Heimen 1981, s. 791. I dette tilfellet vet vi ikke om saken også formelt ble protokollert i lagmannens domsprotokoll fordi den mangler for 1684.

Det spesielle ved dommen er at det er anført at den dødsdømte kvinnen, som kom fra Time, skulle halshugges ved Steglebakken i Stavanger «som Sæduanligt». Dette gir en klar indikasjon om at Steglebakken var det ordinære henrettelsessted ikke bare for eksekvering av dødsdommer avsagt over innbyggere i selve byen men også ved eksekvering av dødsdommer fra andre lokalsamfunn i amtet. Og selv om vi ikke har spesifikke opplysninger om at andre henrettelser ble eksekvert her, er det trolig at så skjedde. Det er ikke urimelig å anta at mennesker som ble dømt til døden for å henges eller halshugges ble henrettet ved Steglebakken.

I 1684, fire år før Jorunn Torsteinsdatter ble dødsdømt, ble Halvor Rasmussen «Kroge» fra Jåtten skipreide dødsdømt for drap av sin gravide kone. Han ble faktisk dømt å henrettes ved «stegle og hjul» p.g.a. handlingens særlig grove karakter. Dommen ble sendt til Overhoffretten for vurdering. Overhoffretten sendte saken til Kongen (): Høyesterett i København). Dødsdommen i underretten ble og dødsdommen ble konfirmert og innskjerpet spesifisert slik at Halvors hånd skulle avhugges mens han var i levende livc. Deretter «skall med samme øxe hans hoffved skillis fra kroppen». ²⁷ Kroppen skulle deretter parteres og legges på fire steiler. ²⁸ Dette er den eneste beskrivelse av en henrettelse som ligger nær opp til en parteringsstraff, men det er likevel ikke tale om anvendelse av «stegle og hjul». Det er høyst sannsynlig at også denne henrettelsen fant sted ved Steglebakken «som sedvanlig», jfr. foregående sak.

Eksekusjonene kan ha funnet sted på den del av Steglebakken som lå nærmest Breiavatnet der det var lettest å arrangere henrettelsene og ritualene omkring dem mens skråningen har vært publikumsarena med god utsikt til henrettelsene. Dette

²⁷ *Overhoffrettens dommer 1680-1689, utg. av Norsk historisk kjeldeskriftinstitutt, Oslo 1987, sak 1685:21, 336.*

²⁸ *Underrettsdommen er innført i Tingbok for Jæren og Dalane 1684, fol. 5a-7a, Statsarkivet i Stavanger.*

omfattende «Straffesceneriet» finnes nøye beskrevet i en dansk avhandling. ²⁹ Henrettelsen kan også ha foregått i selve skråningen. Da var det god plass for de skuelystne på flaten ved Breiavatnet og hele henrettelsesescenen som foregikk i skråningen kunne lett ses fra høydene rundt byen. ³⁰

Det ble avsagt mange dødsdommer i Rogaland på 1600-1700-tallet. Bare i løpet av de femti årene 1610-1660 ble det avsagt 224 dødsdommer. Minst 115 av dødsdommene ble eksekvert. ³¹ Tar en hensyn til de lakuner som finnes i kildene er tallet sikkert høyere slik at det er tale om minst 130 henrettelser. De fleste hadde begått drap, barnedrap, tyveri, blodskam, hor eller trolldom. Straffene for den enkelte ugjerning var nøye beskrevet slik det er redegjort for i innledningen til artikkelen.

Offentlige henrettelser har det vært også før 1610, men vi kjenner bare til noen få av disse fordi det ikke er bevart rettsprotokoller hverken fra byting, bygdeting eller lagting før etter denne tiden. ³² Etter 1660 er derimot kildene svært omfattende. Vi vet at dødsdommer ble avsagt og eksekvert til et stykke ut på 1700-tallet. Da førte nye tanker om straffens hensikt og straffemetodene til benådning av dødsdømte personer. Straffearbeid og fengsel avløste døds-, lemlestelses- og skamstraffer.

I tidsrommet 1661-1700 ble det avsagt 51 dødsdommer i Ryfylke og på Jæren/Dalane. Sakene gjaldt drap, barnedrap, blodskam og tyveri. ³³ Mange av disse dødsdommene ble eksekvert.

²⁹ *Tyge Krogh 1996, s. 272-282, se note 27.*

³⁰ *I Bergen var det høydene på Nordnes som var henrettelsessted, og Tyge Krogh skriver i sin studie at retterstedene i Danmark «lå på høje bakketoppe tæt ved de mest befærdede veje». Krogh 1996, s. 277, se note 27.*

³¹ *Hans Eyvind Næss; Forbrytelse og straff, i Tingboka som kilde. Oslo 1990, s. 34f.*

³² *Fra opplysninger i byregnskapene vet vi om kvinner som ble henrettet for trolldom i 1608 og 1609; sakene er omtalt hos Aurenes, op cit., s. 103f.*

³³ *Alle tallene i resten av dette avsnittet er hentet fra registreringer foretatt av Hans Eyvind Næss i forbindelse med en upublisert studie om bruk av dødsstraff i Norge.*

Kjøpstaden Stavanger hadde få innbyggere på 1600-1700-tallet; i 1600 ca. 1000, i 1684 ca. 1500 og i 1769 ca. 2150 innbyggere.³⁴ Byens egne domstoler avsa bare 18 dødsdommer i tidsrommet 1621-1719; av disse ble 10 eksekvert. Marta Olsdatter var en av de siste fra Stavanger by som ble henrettet. Hun ble halshugd for fosterdrap i 1717.³⁵

I perioden 1720-1738 ble det avsagt en rekke dødsdommer, bl.a. i fosterdrapsaker, og det er kjent at flere av disse endte med henrettelse.³⁶

På 1700-tallet skulle dødsdommer avsagt ved underrettene bringes inn for lagmannen for approbasjon og deretter videresendes til Høyesterett for endelig konfirmasjon. Det ble avsagt 72 dødsdommer i tidsrommet 1738-1797 på Stavanger lagting. Det finnes ikke noen oversikt over hvor mange av disse som ble eksekvert, men det har trolig vært svært få.

Selv om en aldri vil kunne vite nøyaktig hvor mange mennesker som ble dødsdømt eller hvor mange av dem som ble henrettet i Rogaland (Stavanger len og amt) i perioden ca. 1550-1750, viser de tall som er kjent at det må ha blitt avsagt minst 400 dødsdommer; mellom 200 og 300 må være blitt eksekvert. Det er derfor sannsynlig at minst 1 person ble henrettet årlig i løper av disse 200 årene. Hyp-pigheten var relativt størst på 1600-tallet.

De registreringer som er foretatt for Rogalands vedkommende er mer omfattende og nøyaktige enn for noen annen del av Norge. Tallene gir derfor et godt grunnlag rom rimelige estimater. Om strafferegimet fungerte noenlunde likt i hele landet i perioden i forhold til folketallet og en legger til grunn at Stavanger amt hadde ca. 5 % av befolkningen i Norge i perioden, kan det i Norge ha blitt avsagt nærmere 10 000 dødsdommer. Flere enn 5000 av disse er trolig eksekvert som offentlige henrettelser. De mange dødsdommer og eksekusjoner som var en følge av straffesaker ført for militære domstoler er ikke med i disse tallestimatene.

Dersom eksekusjoner av dødsdommer avsagt i store deler av Stavanger amt ble utført «ved Steglebakken som sedvanlig», har det gjennom en lang tidsperiode vært offentlige henrettelser ved Breivatnet ved hovedinnfarselsveien til byen. Og et bedre egnet sted fantes ikke i amtet til å samle en stor menneskemengde til å bivåne hals-hugginger og hengninger.

At offentlige henrettelser vekselvis ble eksekvert to steder, i Sandviken og ved Steglebakken, var ikke eksepsjonelt. I Bergen ble dødsdommer eksekvert på enda flere steder på 1500-1800-tallet.³⁷

Hva betyr Steglebakken?

To avgjørende spørsmål gjenstår. Hva refererer stedsnavnet til? Og i hvilket tidsrom var Steglebakken sted for offentlige avstraffelser for Stavanger og omegn?

I innledningen til denne artikkelen er redegjort for hvilke dødsstraff som skulle tas i bruk ved ulike lovbrudd. Straffen «Stegle og hju!» er omtalt i forbindelse med høyforræderi. Det har lenge vært allminnelig antatt at Steglebakken er avledet av at denne straffen må ha blitt anvendt ved eksekusjon av mennesker dømt for grove lov-

34 Hans Eyvind Næss (red); *Samlinger til Stavangers historie* bd. IV. Stavanger 1971, s. 10.

35 Erik Gundersen (red.), *Samlinger til Stavangers historie* bd. III. Stavanger 1953, s. 289f, 363.

36 Se t.eks.. *Samlinger til Stavangers historie* bd. II, op cit., s. 394 (Gitleiv Torkelsdatter, henrettet 1719) og Sissel Eriksdatter, henrettet 1723; hun var fra Ytre Amdal i Nedstrand (se Lagtingsprotokoll 1721-1726, *Statsarkivet i Stavanger*, fol 110b og Hans Eyvind Næss; *Gards og Ættesoge for Tysvær* bd. 6 under Ytre Amdal og også hos Østebø 2005, op.cit. s. 75, se note 35). Sissel skulle !»miste sin hals og hendis Hofued at Settis paa en Stage». Denne dommen ble eksekvert.

Det foreligger ikke detaljregistrering over alle avsagte dødsdommer i Rogaland fra de tyve årene. 1700-1720.

37 Harris, op.cit.

brudd i Stavanger og Rogaland, så også i Stavanger Byleksikon fra 2008.³⁸

I artikkelen om «Steile og hjul» i Norsk Historisk Leksikon» skriver professor Steinar Imsen: «Vanlig betegnelse på radbrekking (jf. tysk rad=hjul). Dette var en straff som ble anvendt ved særlig grove forbrytelser. Ugjerningsmannen ble spent fast til et kors hvor hans legeme ble knust, vanligvis med en klubbe. Deretter ble han bundet til et hjul som ble festet vannrett på en oppreist stake (steile)».³⁹ At dette var en straff som var avgrenset til persohner dømt for majestætsforbrytelse er nevnt allerede i 1555.⁴⁰

I en upublisert avhandling fra 1996 har Tyge Krogh skrevet utførlig om ulike straffereaksjoner på 1600-1700-tallet, bl.a. bruken av «Stegle og hjul».⁴¹ Han understreker at lovens hårdeste straff var forbeholdt «den største forbrydelse mod enevoldsregimet, majestætsforbrydelsen».⁴² Med denne grunnelse ble straffen bare anvendt på tre personer i Danmark-Norge på 1700-tal-

let, i 1723 mot Povel Juel, amtmann i Lister og Mandal amt, for konspirasjon med svenskene og i 1772 mot J.F. Struensee og Enevold Brandt for den politiske makt de hadde tiltatt seg under den sinnssyke Christian VII.⁴³ Krogh anfører dessuten tre tilfeller der partering ble foretatt forut for Danske Lov (1683) og Norske Lov (1687), nemlig i 1640, 1657 og 1675.⁴⁴ I saksregistrene for alle kongebrev fra perioden 1527-1703 er straffen «stegle og hjul» bare nevnt en eneste gang. Men opplysningen er interessant nok. Niels Hemmingsen ble henrettet uten lov og dom for drap i Bergen i 1618. Han ble levende partert og kropsdelene ble lagt på fem steiler.⁴⁵ Lensherren på Bergenhus ble skarpt irettesatt av Kongen for den ulovlige henrettelsen.

Det er ikke kjent noe tilfelle av bruk av parteringsstraff, altså radbrekking av en dødsdømt person i levende live, i Stavanger. Og det er altså lite sannsynlig at en slik henrettelse har funnet sted. Derimot er ordet steile brukt i flere dødsdommer. Ingeborg Olsdatter fra Nesheim på Jæren ble dømt til døden på Stavanger lagting i 1750 for fosterdrap. Dommen var slik loven foreskrev ved fosterdrap at Ingeborg skulle halshogges, legemet skulle settes på en steile og hode og hånd på en stake.⁴⁶ Også i «En Stavangersk Cicerone» omtales som en del av en henrettelse i Stavanger på 1700-tallet at den halslugdes pikes «Hoved ...paa Steilen».⁴⁷

Ordene har samme meningsinnhold, og henspeiler på at avhogde kroppsdeler settes på en steile eller stake til beskuelse etter henrettelsen er foretatt.

Etter mitt skjønn er det mest nærliggende å anta at det er slike stegler (steiler) med den henrettedes døde kroppsdeler

38 Dette synet er videreført i en usignert artikkel om Steglebakken i Stavanger Byleksikon (Stavanger 2008, s. 507) der det heter at navnet har sitt opphav fra «en liten skråning fra Breiavatnet og oppover, der Stiftingsgata nå går. Her ble tidligere lovbrytere avstraffet. Det fortelles at på dette retterstedet var vanlig å legge forbrytere og hekser på «hjul og steile»; «Derav navnet på bakken». Selve begrepet er i rettshistorisk litteratur konsekvent «Stegle (steile) og hjul». Som det fremgår er det tale om et langt større område enn gateløpet Stiftingsgata. Jeg kjenner forøvrig ikke til at parteringsstraffen er anvendt på «heksere», ja overhodet ikke på kvinner. I «En Stavanagersk Cicerone», utg. Av Carl S.S. Lous i 1968, og i nytugave ved J.H. Lexow, Stavanger 1968, i nettugave hos Byhistorisk Forening i Stavanger, tilrettelagt av Harald Hamre, s. 53, heter som forfatterens antakelse: «Rimelig er at det (stedet Steglebakken)) i gamle Dage har været nytt til Rettersted, og at Forbrydere ere blevene lagte paa Stejle og Hjul».

39 Norsk Historisk Leksikon, Oslo 1999, s. 416.

40 Olaus Magnus, Historia om de nordiske folken, 1555, nytug. 1976, bd. III, bok 14, kap. 10; kroppen skulle partes mens lovbryteren var i live og deretter skulle kroppsdelerne legges på fire steiler.

41 Tyge Krogh, «Opplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige afstraffelser i 1700-tallets første halvdel. Ideologi og praksis, Upubl. manuskript 1996.

42 S.st., s. 215.

43 *ibidem*

44 s.st., s. 216.

45 Norske Riksregistrarer bd. IV, s. 711.

46 Lagtingsprotokoll for Sttavanger 1750, fol. 117a, Statsarkivet i Stavanger.

47 Ciceronen, op.sit., nettugaven, s. 15, se note 30.

ler som har gitt navnet til Steglebakken. Og det synes jevnlig å ha vært slike å se ved Steglebakken ved Stavanger på 1600-tallet og tidlig på 1700-tallet.

Hvor lenge var Steglebakken et område som staten definerte som åsted for henrettelser? Det er ikke rimelig å anta at den katolske kirke avstod de eiendommer kirken eide rundt Stavanger til bruk for henrettelser. Kirken skulle ikke befatte seg med verdslig straff, og det store og sammenhengende området rundt den gamle bykjerne var forbeholdt kirken som jordeiendommer hvis naturalytelser var et viktig inntektsgrunnlag for daglig drift av kirkene og avlønning av kirkenes prester og annet personell lønnet av kirken. Staten fikk først kontroll over disse jordeiendommene etter reformasjonen. Det er derfor mest nærliggende å anta at det var den lokale øvrighet som arronderte en del av det gamle kirkegodset, Kannikgodset og konventgrunne rundt Breivatnet, til sted for offentlige henrettelser. Behovet for et henrettelsessted synes heller ikke å ha vært tilstede før en ny og skjerpet straffelovgivning førte til at det ble behov for et slikt sted ved byen. Steglebakken som rettersted kan derfor ha oppstått på slutten av 1500-tallet eller tidlig på 1600-tallet.

Bruken av Steglebakken som offentlig rettersted opphørte utover 1700-tallet. Få dødsstraffer ble eksekvert etter 1730: selv om det fremdeles ble avsagt dødsdommer både ved de lokale underrettene og på lagtinget, ble de fleste dødsdømte benådet av Kongen, og dødsdømmene ble omgjort til annen straff. Synnøve Østebø har i sin hovedfagsavhandling gjort utførlig rede for bruk av straff i saker som gjaldt fosterdrap.⁴⁸ Av 19 dødsdømte kvinner i tiden

1610-1687 ble 14 henrettet.⁴⁹ Av 31 kvinner som ble dødsdømt i tidsrommet 1688-1842 ble bare 8 henrettet.⁵⁰ De tre siste henrettelsene fant sted i 1750, 1755 og 1778. Det er ikke dokumentert at noen av disse ble henrettet ved Steglebakken.⁵¹

Amtman Bendix de Fine skriver i «Stavanger Amptes udførlige Beskrivelse» fra 1743: «Lige tvært overfor Kongsgaarden paa landevejen er opreist et gammelt steenkors ():Minnekorset over Erling Skjalgsson)... Bakken hvorpaa korsset staar har siden været brugt i gamle tiider til rætterplatz, og kaldes Steylebakken».⁵² Siden amtmannen formulerer seg slik og tatt i betraktning av at han hadde sittet i embetet og bodd på Kongsgård siden 1726, er det tydelig at det var mange år siden det hadde foregått noen offentlig henrettelse på Steglebakken. Et kuriositet er det at byskriver U.F. Aagaard laget bykartet, der Steglebakken og minnekorset over Erling Skjalgsson er inntegnet, samme år som de Fine kom som amtmann til Stavanger.

Statens behov for et slikt rettersted i Stavanger hadde opphørt da kapellan Børge Petersen von Fyren så seg om etter en egnet kapellangård i 1774. Det var mao beilelig at stedet, som hadde ligget brakk i flere tiår, ble tatt i bruk igjen.

Uavklarte spørsmål

Denne fremstillingen kaster trolig litt nytt lys over spennende sider ved Stavangers historie. Men fremdeles kan det tenkes å finnes dokumenter i arkivene, kanskje i riksarkivene i Oslo eller København, som

49 S.st., s. 97.

50 S.st., s. 98.

51 S.st., s. 114f.

52 Norge i 1743, bd.. 4. utg. Av Riksarkivet / Solum forlag v/ Margit Løyland, Oslo 2006, s. 132, og utgitt tidligere som Bendix Christian de Fine; Stavanger Amptes udførlige Beskrivelse, red. Per Thorson, Stavanger 1952. de Fine (1696-1746) var amtmann i Stavanger 1726-1746. I «En Stavangersk Cicerone» fra 1868 finner en tilsvarende opplysninger, se note 30. I

48 Synnøve Østebø; «...tiltalt for Barnefødsel i Dølgemaal ...». En sosial- og rettshistorisk undersøkelse av kvinner tiltalt for barnefødsel i dølgsmål i Stavanger amt, 1610-1880, hovedfagsoppgave i historie ved UiB våren 2005.

kan gi oss enda mer eksakte svar på spørsmålet om når Steglebakken ble tatt i bruk som offentlig rettersted for byen og omegnen, flere opplysninger om hvem som ble henrettet her, og også nøyaktig dokumen-

tasjon om når Steglebakken opphørte som henrettelses plass og når den ble utleid fra staten til Børge Petersen von Fyren som kapellangård.

Påminnelse om kontingent

Hører **du** til dem som ennå ikke har betalt for medlemskapet i foreningen dette året ?
Da håper vi du setter inn beløpet, kr. 300 for medlem og 400 for familie, til konto nr: 3201.25.37300 så snart som mulig !

E-post – adresser

For i størst mulig grad å kunne redusere våre utgifter ved utsendelser av innbydelser og annen informasjon til våre medlemmer, ønsker vi å benytte e-post. Vi vil derfor be alle som har e-postadresse, om å sende denne til Harald Sig. Pedersen. Til deg som har fått ny e-post adresse, har du gitt beskjed om endring ?

*Harald Sig. Pedersen,
Grytningskroken 4, 4041 Hafslund,
tel.: 51 55 61 99, pede7@online.no*

Fra heden nord for Skagen, 1885
Av P.S. Krøyer, en av Skagemalerne.
Bildet tilhører Skagens Museum.

Noen ser bare skyer – vi ser glimt av sol

**Kunsten å bruke sunn fornuft er å velge selskaper som er under-
analyserte, upopulære og undervurderte. Denne investerings-
filosofien har gjort SKAGEN til en av Norges fremste fondsforvaltere.**

SKAGEN er et uavhengig forvaltningsselskap og vår eneste virksomhet er fondsforvaltning. Vi har som overordnet mål å gi våre andelseiere best mulig avkastning for den risikoen de tar. SKAGEN tilbyr syv fond - tre aksjefond, to pengemarkedsfond og to obligasjonsfond. Dette utvalget av fond gir mange investeringsmuligheter.

SKAGEN har kontor på Skagen 3, Torgterrassen i Stavanger. Kom innom for en uformell prat eller ta kontakt med oss på telefon 04001 eller 800 SKAGEN. Du kan også lese mer om oss på www.skagenfondene.no.

Kunsten å bruke sunn fornuft

Kunnskap er vår styrke...

Ernst & Young leverer tjenester innen:

- ▶ Revisjon og direkte relatert rådgivning
- ▶ Økonomisk og finansiell rådgivning
- ▶ Skatte- og avgiftsrådgivning
- ▶ Risikostyring og datasikkerhet

Vassbotnen 11 Forus, pb. 8015, Stavanger
tlf.: 51 70 66 00, faks: 51 70 66 01

 ERNST & YOUNG
Quality In Everything We Do

www.ey.no

Foto: Kristian Jacobsen

Stavanger Aftenblad
MEDIEHUSET

SPECIALTILBUD

TIL MEDLEMMER I BYHISTORISK FORENING I STAVANGER

KAMPANJE:

Kraft, mod og haab.
Sigval Bergesen
– samfunnsbygger av
1905-generasjonen
Helge Ole Bergesen
Veil. pris: kr. 348,-
Medlemspris: kr 195,-

Alexander L. Kielland
– «I stekt med hele byen»
Gunnar A. Skadberg
Veil. pris: kr. 295
Medlemspris: kr 145,-

Et på kjøkkenet i Rogaland
Marit Størseth (red.)
Veil. pris: kr 375,-
Medlemspris: kr 275,-

Fjordabåtene
– Rutebåter, ferjer og hurtigbåter
i Rogaland 1955-2005
Jone Laugaland
Veil. pris: kr 395,-
Medlemspris: kr 195,-

Den lengste historia
– Rogaland 10 000 f.Kr. – 1350 e.Kr.
Tor Obrestad
Veil. pris: kr 395,-
Medlemspris: kr 195,-

NYE BØKER:

«Øve dammen i Junaiten»
Gunnar A. Skadberg
Veil. pris: kr 348,-
Medlemspris: kr 304,-

Fotografi frå Ryfylke 1880-1940
Morten Heiselberg og Ola Søndena
Veil. pris: kr 395,-
Medlemspris: kr 347,-

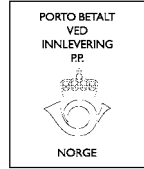
Bøkene kan kjøpes ved henvendelse til Rogaland Historie- og Ættesogelag i Bergelandsgt 30.

Wigestrand

www.wigestrand.no

B

Returadresse: Byhistorisk Forening, Postboks 351, 4001 Stavanger

Styret i Byhistorisk Forening

Hans Eyvind Næss

Eiganesvn. 56, 4009 Stavanger
Tlf. p. 51 52 91 34
mail: hans.nass@arkivverket.no

Harald Sig. Pedersen

Grytingskroken 4, 4041 Hafrsfjord
Tlf. p. 51 55 64 99
mail: pede7@online.no

Elsa Grimnes

Torfæusgt. 56, 4009 Stavanger
Tlf. p 51 52 02 29
mail: elsa@saft.no

Petter Løhre

Blomsterveien 1, 4022 Stavanger
Tlf. p 98 20 36 57
mail: Petter.lohre@lyse.net

Per Marthon Mæland

Statfjordsvingene 20, 4028 Stavanger
Tlf p. 51 54 15 00
mail: per-mm@online.no

Karin Noer

Eckmannsbakken 2, 4005 Stavanger
Tlf. p. 51 52 54 56
mail: go-jon@online.no

Bodil Wold Johnsen

Leiv Eriksonsgt. 52, 4009 Stavanger
Tlf. p. 51 53 15 82
mail: bjohnsen@stavanger.kommune.no

Vigdis Hovda

Verven 14c, 4014 Stavanger
Tlf. p. 51 55 74 02
mail: vigdis.hovda@hesbynett.no

Hva har stått i Stavangeren?

Redaksjonen har utarbeidet en forfatter – og emneoversikt fra starten i 1991.

Denne oversikten kan du finne på websidene våre:

www.byhistoriskforening.org